

Metropolis Tiyatrosu Sahne Binasının (Skene) Mimari Evreleri Üzerine Bir Değerlendirme

[A CONSIDIRATION ON ARCHITECTURAL PHASES OF THE STAGE BUILDING (SKENE) OF METROPOLIS THEATRE]

Burak ARSLAN-Serdar AYBEK

Anahtar Kelimeler

Metropolis, İonia, Tiyatro, Sahne Binası, Skene.

Keywords

Metropolis, İonia, Theatre, Stage Building, Skene.

ÖZET

Metropolis Antik Kenti'nde 1990-2001, 2003 ve 2007 yıllarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla açığa çıkarılan tiyatronun koilon, orkestra ve sahne binası tanımlanabilir durumdadır. Ancak sahne binasının Hellenistik Dönem'deki ilk inşaa sürecinde ne şekilde planlandığı konusunda herhangi bir veri bulunmamaktaydı. Bunun yanında mevcut skenenin Roma Dönemi'nde inşa edildiği bilinmektedir. Skenenin Hellenistik ve Roma Dönemi'ndeki planlama süreçlerinin ve bu süreçlerde uygulanan inşaa tekniği, işçilik özellikleri ve kullanılan malzemenin niteliğinin daha iyi anlaşılabilmesi adına 2018-2019 yıllarında arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgularla sahne binasının mimari evrelerine yönelik daha kesin verilere ulaşılmıştır. Özellikle skenenin Hellenistik Dönem'deki temel duvarlarının anlaşılmasına yönelik yapılan kazılar sonucunda iki farklı yapılaşmanın olduğu görülmüştür. Roma Dönemi sahne binasının da odalarında gerçekleştirilen çalışmalarla altyapıya dair detaylı bilgiler edinilmiştir. Ayrıca sahne binasının içindeki beş odanın ölçüleri, tarihsel süreçte sahne binasının geçirdiği değişiklikler ve bunların sebeplerine yönelik araştırmalar da çalışmaya dahil edilmiştir. Skene dışındaki diğer iki ana bölüm olan koilon ve orkestra ile sahne binasının kronolojisi karşılaştırılmış ve bunların birbiri ile olan tutarlılığı kontrol edilmiştir.

ABSTRACT

The koilon, orchestra and stage building of the Metropolis theatre is identifiable, which was uncovered by excavations in 1990-2001, 2003 and 2007. However, there was no data on how the stage building was planned during the initial construction process in the Hellenistic Period. In addition, it is known that the existing skene was built during the Roman Period. Archaeological excavations were carried out in 2018-2019 in order to understand planning processes of the skene building in the Hellenistic and Roman periods, and also the construction technique, workmanship characteristics and the nature of the material used in these processes. With the findings, more precise data on the architectural phases of the skene were obtained. In particular, as a result of excavations to understand the foundation walls of skene in the Hellenistic Period, it was seen that there were two different constructions. Detailed information about the infrastructure was obtained through the works carried out in the rooms of the Roman stage building. In addition, the dimensions of the five rooms inside the stage building, the changes in the stage building in the historical process and the reasons for them were included in the study. The chronology of the stage building was compared with the koilon and the orchestra. Their consistency was checked with each other.

Giriş

Metropolis Antik Kenti, İzmir'in Torbalı İlçesinde, Yeniköy ile Özbey Mahalleleri arasında bir tepe ve yamaçlarında kurulmuştur (Fig. 1-2). Akropolis'te kurulan kentin geçmişi Tunç Çağları'na kadar gitse de şehirleşme

süreci ve günümüze ulaşan en erken mimari kalıntılar Hellenistik Dönem'e aittir. MÖ 3. yüzyılda inşa edilen akropolisin isodomik surlarına, MÖ 2 yüzyılda Orta Kentte inşa edilen kent meclisi (Bouleuterion), Stoa ve Tiyatro

eklenmiştir.¹ Dönemin çağdaş kentleri gibi hippodamik plan sistemine göre dizayn edilen Metropolis, bu sistemin yamaçlarda uygulandığı iyi örneklerden biridir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde kent sınırları doğu düzlüklere doğru genişlemiştir. Özellikle MS 2. yüzyılda kentte yeni kamu binaları ve sivil konutlar inşa edilmiştir.² Bu refah süreci depremler ve savaşlarla sekteye uğrasa da Metropolis'in bölgedeki önemli rolü ve zenginliği MS 5. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. MS 6. yüzyılda piskoposluk merkezi olan kentte bir kilise inşa edilmiştir. Bu süreçten sonra Metropolis'in ekonomik canlılığı nüfusla paralel şekilde gitgide azalmıştır. MS 13. yüzyılda, Laskarisler Dönemi'nde yeni bir kale inşa edilmiş ve kısa süre sonra kent ve bölge Selçukluların kontrolüne geçmiştir.³

Çalışma konusunu oluşturan Metropolis Tiyatrosu, Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş ve Roma Dönemi'nde değişiklikler geçirmiştir (Fig. 3-4). Bir diazoma ile ortadan iki bölüme ayrılmış koilonun kapasitesi 4000 kişiliktir. Orkestra, Hellenistik Dönem'de muhtemelen sıkıştırılmış topraktır. Roma Dönemi'nde ise orkestra zemini yenilenmiş, farklı desen ve renkteki mermer levhalarla kaplanmıştır. Yapının sahne binası son yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik kazılarla daha detaylı araştırılmış ve hem Hellenistik Dönem'in hem de Roma Dönemi'nin sahne binası tanımlanabilir duruma gelmiştir. Metropolis Tiyatrosu'nun Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait sahne binaları birbirinden ayrı olarak inşa edilmiş iki farklı yapı şeklinde karşımıza çıkar. Hellenistik Dönem kalıntıları üzerine inşa edilen Roma skenesi büyük oranda kendinden önceki yapının elemanları ile inşa edilmiştir. Hellenistik Dönem sahne binası sadece temel kalıntıları ve Roma skenesinde kullanılan spolia bloklarla tanımlanabilir durumdadır (Fig. 5).

Yapı Kronolojisi ve Değerlendirme

1990 yılında tiyatrodaki başlayan arkeolojik kazı ve araştırmalarda ortaya çıkarılan koilon, skene ve orkestra, tiyatronun tanımlanabilir bölümleri olarak değerlendirilir. 2001 yılında koilonun restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiş

ve yapı günümüzdeki haline kavuşmuştur. Son yıllarda yürütülen arkeolojik kazılar ise tiyatronun yapı evrelerinin anlaşılmasına yönelik bölgesel çalışmaları kapsamaktadır. Skenenin temel dolgusu ve analemma dolgularında yapılan arkeolojik kazılarda bu süreç aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda elde edilen bulgular tiyatronun MÖ 2. yüzyılda inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Mimari ve küçük buluntuların yardımıyla elde edilen veriler epigrafik belgelerle de desteklenmektedir. Roma Dönemi'ndeki yenileme süreci ise MS 17 depreminden sonra başlamış olmalıdır. Kentin diğer yapılarında ve bölgede yapılan araştırmalar da depremin yıkıcı etkisini gözler önüne sermektedir.⁴ Bu bağlamda MS 1. yüzyılın ilk yarısında orkestra ve proskenion bazında yapılan yenilemeler olduğu görülür. Skenenin ise bu yenileme sürecine dahil edildiği düşünülse de MS 2. yüzyılın ilk yarısında başlatılan yeni inşa faaliyetleri Erken Roma Dönemi'ndeki planlamayı gizlemektedir. MS 2. yüzyılda dönemin tiyatro mimarisine uygun olarak skene ön duvarı 2 metre kalınlığa ulaşmış ve üzerine iki katlı scaenae frons mimarisi entegre edilmiştir.

A. Hellenistik Dönem Sahne Binası

Metropolis Tiyatrosu'nda yürütülen arkeolojik kazılarda tespit edilen mimari elemanlar ve skene temel duvarları, tiyatronun ölçek ve plan bazında anlaşılabilmesine olanak tanımaktadır. 2003, 2007 ve 2018-2019 yıllarındaki kazılarda görülen harçsız temel duvarlarının Hellenistik Dönem'in sahne binasına ait olduğu anlaşılmıştır (Fig. 4-5). Temel duvarlarından tanımlanan bu skenenin üç odadan oluştuğu tahmin edilmektedir (Fig. 5). 2003 yılında Roma İmparatorluk Dönemi sahne binasının proskenionunda gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda tespit edilen, skenenin ön duvarına paralel bir şekilde uzanan doğu-batı doğrultusundaki temelin, proskenionun ön sıra sütunlarına destek amacıyla inşa edildiği düşünülmektedir

1 Aybek vd. 2009: 73-100.

2 Aybek 2016: 113; Aybek vd. 2021: 1-43.

3 Meriç 2021: 528.

4 Meriç 1982: 52, IN 3; Ayrıca Germanicus, depremin yaralarının sarılması ve yeniden imarlaşmaya katkı sağlamak için kendi kişisel servetinden 10 milyon sestertius bağışta bulunmuştur. Bu bağış ve vergi indirimleri sayesinde bölge kentleri yeniden canlanmıştır. Germanicus'un buradaki rolü, onurlandırılmasındaki en güçlü neden olarak ön plana çıkmaktadır. Powell 2013: Bölüm 5.

(Fig. 6). Hellenistik Dönem sahne binasının temel duvarları, yapının 19,53x7,5 m. ölçülerine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ön ve yan duvarların kalınlığı 0,90 m.'dir. Arka duvar ise 1,20 m. kalınlığındadır. Skeneyi odalara ayıran ara duvarlara dair bir kalıntıya rastlanmamıştır. Logeionu taşıyan sütunlar için temel vazifesi gördüğü tahmin edilen 0,60 m. kalınlığında, doğu-batı doğrultulu duvar sırasından yola çıkarak proskenion derinliğinin 1,80 metreye ulaştığı varsayılmaktadır (Fig. 5).

Skenenin Hellenistik Dönem yapı elemanları, özgün yerlerinde bulunmasalar da tiyatronun Roma Dönemi'ne ait sahne binasında ve orkestra zemininde kullanılan levhaların arasında spolia malzeme olarak değerlendirildikleri görülmektedir. Söz konusu mimari elemanlar arasındaki en yoğun grubu dörtgen formlu düz bloklar oluşturmaktadır. Yüzeyleri düzgünce işlenmiş olan bu blokların en karakteristik özelliği, alt ve üst yüzlerindeki büyük dübel yuvalarıdır (Fig. 7). Bloklardaki dübel yuvalarının baktığı yönler, bu blokların Hellenistik Dönem sahne binasının cephelerinde kullanılan mimari elemanlar olduğunu işaret etmektedir. Bir diğer spolia malzeme grubunu profilli konsol blokları oluşturmaktadır (Fig. 8). Bu bloklar, Priene ve Oropos Amphiareion Tiyatrosu'nun Hellenistik Dönem sahne binalarından da bilinen, thyromatayı üst köşelerde sınırlandıran konsol bloklardır.⁵ Sahne binasına ait logeionu taşıyan sütun tamburları da İmparatorluk Dönemi skenesinde aynı amaçla fakat ara sütun sırası olarak değerlendirilmişlerdir (Fig. 9). Bu sütun tamburları, Hellen tiyatro mimarisinde alışlagelmiş yarım sütunlu proskenion cephe mimarisinin⁶ Metropolis'te tam sütunlarla planlandığını göstermektedir.⁷ Cephe mimarisinin tamamlayıcı elemanlarından biri olan triglif-metop bloğu ise Roma skenesinde aynı işlevde kullanılmış olmalıdır (Fig. 10). Hellenistik Dönem'de triglif-metop bloğunun üzerine oturan geison-sima bloğuna dair bir mimari eleman, orkestranın zemin kaplama levhaları arasında spolia eleman olarak tespit

edilmiştir (Fig. 11). Bloğun levha işlevi görmesi için üst yüzeyinin tıraşlandığı, yanlarının ise kesildiği anlaşılmaktadır. Böylece tek bloktan daha fazla sayıda levha üretilerek ekonomik bir süreç yeniden yapılaşma programına dahil edilmiştir. Orkestra levhaları arasında ya da tiyatro kompleksinin herhangi başka bir bölümünde benzer formda bir geison-sima bloğuna rastlanmaması dikkat çekicidir. Ancak statik sebeplerden dolayı orkestradaki tüm levhaların alt yüzlerinin kontrol edilmediğini de eklemek gerekir.

Tiyatronun Hellenistik Dönem sahne binasına yönelik birçok eksik parça ve cevaplanamayan sorular vardır. Bunları skenenin Roma Dönemi'ndeki yapılaşma sürecinde yeniden kullanılan devşirme elemanlara ya da temel duvarlarının yorumlamasına dayandırarak kesinliğe kavuşturmak oldukça güçtür. Fakat mevcut buluntular yardımıyla Hellenistik Dönem skenesine yönelik önermelerde bulunabilmek mümkündür. Skenenin 19,53x7,5 m. ölçülerine, proskenionun ise 1,80 m. derinliğine sahip olduğu mevcut temel duvarları ile anlaşılabilir. Bu ölçüler skenenin 182 m² alan üzerinde planlanmış, dikdörtgen formlu bir yapı olduğunu göstermektedir (Fig. 5). 19 metre genişliğindeki skenenin birbirine eşit, kare planlı odalara bölünmesi için üç oda olarak tasarlanması gerekmektedir. Eşit ölçüdeki odalardan oluşan skene planlaması Hellenistik Dönem'de yaygın olsa da Alinda ve Balbura Tiyatrosu'nda olduğu gibi, merkezdeki odaların daha geniş tutulduğu örneklerin olduğunu da belirtmek gerekir.⁸ Metropolis Tiyatrosu'nun skenesinin yaygın planlamaya göre eşit ölçülere bölündüğü kabul edilirse, 5,19x5,40 m. ölçülerinde, üç odadan meydana geldiği söylenebilir. Odaları birbirinden ayıran ve günümüze ulaşmamış olan ara duvarların kalınlığı, ön ve yan duvarlardan yola çıkarak 0,90 m. olarak önerilmektedir. Proskenionda ise logeionu taşıyan sütun tamburlarının her biri yaklaşık 1 m. yüksekliğindedir. İdeal sütun yüksekliğine ulaşmak için iki tamburun kullanıldığı düşünülürse, proskenion sütun yüksekliğinin yaklaşık 2 m. olduğu anlaşılır. Sütun çapları ise kaidede 0,44 m., başlıkta 0,40 cm.'dir. Sütunların altına yerleştirilen kaidelerle ilişkilendirilebilecek bir buluntu da

5 Dörpfeld ve Reisch 1896: 106; Fiechter 1914: 2, Abb. 2-3; Gerkan 1921: Taf. XXI/2-3, XXXIII/1, XXXV.

6 Dörpfeld ve Reisch 1896: Taf. VI; Heberdey vd. 1912: 26-27, Fig. 51-52; Fiechter 1914: Abb. 8; Gerkan 1921: Taf. XXIV; Chaisemartin ve Theodorescu, 2017: 56, Pl. 20/a, 29/a, 31/b-c, 32/b; Isler 2017: 189-191.

7 Isler 2017: 191.

8 Isler 2017: 174.

Roma Dönemi'nde devşirme olarak kullanılan blokların arasında yer almaktadır (Fig. 9). Dor sütun başlığı için önerilen ideal yükseklik 0,16 m.'dir. Sütun başlığı üzerindeki triglif-metop bloğunun yüksekliği ise 0,49 m.'dir (Fig. 10). Bu elemanın üzerine oturan geison-sima bloğu, spolia kullanım aşamasında değişikliğe uğradığı için özgün yüksekliği anlaşılamamaktadır (Fig. 11). Bu yüzden tiyatronun ilk inşa evresi ile çağdaş olan Metropolis Bouleuterion'undaki geison-sima bloğu referans alınmıştır.⁹ Buna göre bloğun yüksekliği 0,28 m. olarak kabul edilmiştir. Yükseklik ölçüleri verilen tüm yapı elemanları, proskenionun 2,93 m. yüksekliğe ulaştığını ortaya çıkarmaktadır (Fig. 12). Proskenionun yüksekliği, Anadolu ve Yunanistan'daki Hellen tiyatrolarının proskenionları ile kıyaslandığında, ideal ölçekte bir yüksekliğe sahip olduğu görülür. Karşılaştırma yapılan tiyatrolar arasındaki en alçak proskenion örneği 2,345 m. ile Balboursa Tiyatrosu'dur.¹⁰ Ephesos Tiyatrosu'nda proskenion yüksekliği 2,62 m.,¹¹ Priene'de 2,73 m.,¹² Oropos Amphiareion'da 2,68 m. ya da 2,51 m.,¹³ Epidauros'ta 3,525 m.,¹⁴ Eretria'da 3,40 m.,¹⁵ Ambrakia ve Kaunos'ta 2,4 m., Dion'da 2,5 m., Kurion'da 2,6 m., Aigeira'da 2,67 m., Termessos'ta 2,5 m. ve Arykanda'da 2,885 m.'dir.¹⁶ Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen Aphrodisias Tiyatrosu'nun Hellen tarzındaki proskenionu ise 3,48 m. yüksekliğe sahiptir.¹⁷ Vitruvius'un Hellen tiyatrosunun logeion yüksekliği konusunda "10 ayakta az, 12 ayakta fazla olmaması gerekirdi" şeklindeki bilgisi (3,00 m. ila 3,60 m. arası), yukarıda verilen tiyatro örneklerinin birçoğu gibi Metropolis'in 2,93 m.'lik logeionunu da aşmaktadır.¹⁸ Fakat 7 cm.'lik bu fark, diğer logeionların yükseklikleri göz önünde bulundurulduğunda oldukça makul bir ölçüdür.

Proskenionun üst yapı elemanları arasındaki triglif-metop bloğunun arka yüzünün üst köşelerinde, kirişlerin oturması için açılmış birer yuva bulunmaktadır (Fig. 10). Yuvalar sayesinde, iki adet triglif-metop bloğunun birleşim yerine bir kirişin geldiği ve bu yuvalara oturduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlantı, iki kiriş arasındaki mesafenin 1,63 m. olduğunu ortaya koyar. Triglif-metop bloklarının birleşim yerleri, sütunların konumunu da aydınlığa kavuşturur. Buna göre proskenion sütunları arasındaki mesafenin 1,68 m. olduğu anlaşılır.¹⁹ 2,12 m. genişliğindeki triglif-metop bloğu iki sütun tarafından taşınmaktadır. Köşe blokları hariç, proskenion cephesinde yer alan tüm triglif-metop blokları için bu örnek, referans alınmıştır. Köşedeki birer blok ise sütun aralıkları dikkate alınarak hesaplanmış ve 2,427 m. genişliğine ulaşılmıştır. Buna göre proskenionda 10 adet dor sütunu, 9 adet de triglif-metop bloğunun kullanıldığı önerilir. Elde edilen 19,69 metrelik friz bandı, skenenin ön cephe genişliği ile tutarlıdır. Proskenion cephesinde kullanılan sütunların sayısı Priene'de 12, Ephesos'ta 20, Atina Dionysos Tiyatrosu ve Oropos Amphiareion Tiyatrosu'nda 10, Aphrodisias ve Megalopolis'te 16'dır.²⁰ Sütun sayısı Metropolis ile aynı olan Oropos Amphiareion Tiyatrosu'nun 18,3 metrelik proskenion ön cephe genişliği de Metropolis'e yakındır.²¹ Triglif-metop bloğunun üst yüzünde kenet ya da dübel yuvası bulunmamaktadır. Regula'da yer alan 6 adet guttae, geison-sima bloğunun mutulus plakası ile uyumludur. Fakat regulanın genişliği 18 cm. iken, geisondaki 3x6 guttaeli mutulus plakasının genişliği 34,8 cm.'dir. Dolayısıyla regula ve mutulus plakasında aranan 1/1 denklemi sağlanamamıştır. Geison-sima bloğunun mutulus plakalarında yer alan guttaeler, 3x5 veya 3x6 düzenindedir. Buna göre plakalardaki guttae sayısı 15 ya da 18 olarak değişkenlik gösterir. Bloğun sol köşesindeki viaede bulunan palmet motifi, bloğun sınırını ve köşe

9 Öz 2006: 260, şek. 3.53.

10 Isler 2017: 194.

11 Heberdey vd. 1912: 26-27, fig. 49, 51.

12 Gerkan 1921: Taf. XIX, XXXIII/3.

13 Fiechter 1914: Abb. 2 (2,68 m.); Dörpfeld ve Reisch 1896: Taf. VI (2,51 m.).

14 Dörpfeld ve Reisch 1896: Taf. VI

15 Fiechter 1914: Abb. 8.

16 Isler 2017: 194.

17 Chaisemartin ve Theodorescu 2017: 56, fig. 27.

18 Vitruvius, V. VII. 2.

19 Proskenion genişliği 19,53 m. (a). Sütunların kaside çapı 0,44 m. olarak ölçülmüştür. 10 sütun için $10 \times 0,44 = 4,4$ m. (b). Sütunların arasındaki boşluk sayısı 9'dur (c). Buna göre; $4,4 + 1,68 = 6,08$ m.'dir.

20 Dörpfeld ve Reisch 1896: Taf. V-VI; Heberdey vd. 1912: 29, Fig. 56; Fiechter 1914: Abb. 22; Gerkan 1921: Taf. XXX; Chaisemartin ve Theodorescu 2017: 113, fig. 65.

21 Isler 2017: 239.

bloğu olarak kullanılmış olduğunu işaret eder. 3x5 guttaeye sahip olan plakanın genişliği 30,1 cm., 3x6 guttaeli plakanın genişliği ise 34,8 cm.'dir. Dor mimarisinde gesion-sima bloklarının mutulus plakaları genellikle 3x6 guttaeli bir şemaya sahiptir.²² Metropolis'teki geison-sima bloğu bu açıdan ele alındığında sıra dışı bir örnek olarak dikkat çekmektedir.

Logeion ve arka planındaki skene cephe duvarı, yapının en önemli parçasını oluşturur. Logeion, proskenion sütunlarının taşıdığı sahnedir. Bir başka deyişle oyunun oynandığı yerdir. İmparatorluk Dönemi'nden önce ahşaplarla kaplanan logeion zemini,²³ MÖ 29-28 yılından itibaren Aphrodisias Tiyatrosu'nun logeionu ile birlikte mermer levhalarla da kaplanmaya başlamıştır.²⁴ Metropolis'in Hellenistik Dönem logeionunun zemini de dönemin planlamasına uygun şekilde ahşapla kaplanmış olmalıdır. Ahşapları taşıyan kirişlerin ise Priene'deki gibi taş olduğu düşünülür.²⁵ Triglif-metop bloğunun arka yüzündeki kiriş yuvaları bunun göstergesidir. Ancak bu yuvalara ahşap hatılların da yerleştirilmesi mümkündür. Konunun aydınlatılması için İmparatorluk Dönemi sahne binasında kullanılan giriş bloklarının Hellenistik Dönem geçişinin olup olmadığını sorgulamak gerekir. Farklı uzunluklardaki kirişler arasında Hellenistik Dönem logeionu ile uyumlu kirişler de yer almaktadır. Hellenistik Dönem tiyatro mimarisinde logeionun arka planını oluşturan sahne cephe duvarının görünümü oldukça sadedir. Hellen tiyatro mimarisinde iki tip cephe duvarı süslemesinden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, daha yaygın bir form olan ve Anadolu ve Yunanistan'da birçok örnekle tanımlanabilen thyromata düzenindeki cephe mimarisidir.²⁶ Priene Tiyatrosu'nun skene planlaması üzerine Gerkan'ın yapmış olduğu illüstrasyonlar, bu cephe mimarisinin en iyi ve tanınmış örneklerinden birkaçıdır.²⁷ Metropolis'in yakın çevresi olarak tanımlanabilecek bölgede yer alan kentler arasındaki Ephesos, Miletos, Notion, Priene ve Pergamon'un Hellenistik Dönem

tiyatrolarına yönelik yürütülen çalışmalar da skene planlamalarının thyromata düzeninde olduğunu göstermiştir.²⁸ Metropolis Tiyatrosu'nun skene cephesinde kullanılan düzgün kesilmiş mermer blokların, İmparatorluk Dönemi sahne binasında spolia eleman olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu blokların yanı sıra, yine Roma Dönemi skenesinin ön cephe duvarında spolia olarak kullanılmış olan profilli bloklar, Hellenistik Dönem sahne binasının cephesinde thyromata düzeninin tercih edilmiş olabileceğini göstermektedir. Profilli bloklarda görülen Roma Dönemi sahne binası ile uyumsuz dübel yuvaları, ikinci kullanım olan düz bloklardaki gibi geniş ölçülere sahiptir.

B. Roma Dönemi Sahne Binası

Metropolis Tiyatrosu'nun günümüze ulaşan sahne binası, beş odadan meydana gelmektedir (Fig. 3-4). Yapının özgün planlaması hem Hellen hem de Roma tiyatro mimarisinin unsurlarını barındırır. Augustus Dönemi'nden itibaren görülmeye başlanan bu karma mimari, Metropolis'in yanı sıra, Anadolu ve Yunanistan'daki Hellen orijinli birçok yapının da ortak özelliğidir.²⁹ Bu mimari gelenek Anadolu'da öylesine benimsenmiştir ki, İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen yeni tiyatrolarda bile bu geleneğe uyulmuştur.³⁰ Isler, bu tipte inşa edilen tiyatroları "Anadolu Roma Tipi", Bieber ise "Graeco-Roman Tiyatrolar" olarak tanımlamıştır.³¹ Bu tarzdaki Roma yapıları, Hellen tiyatro geleneğindeki tiyatrolar gibi büyük oranda yamaca inşa edilen bir caveaya sahiptirler. Roma geleneğinde görülen yarım daire planlı koilon yerine, Hellenler'in yarım daireyi aşan at nalı planı tercih edilmiştir. Bir diğer geleneksel aktarım ise Roma'nın alçak pulpitum planı yerine, yüksek logeionun tercih edilmesidir. Hellenistik tiyatro mimarisinden alınan bu özelliklerle birleştirilen en köklü Roma eklen-tisi ise scaenae fronsur.³² Bunun yanı sıra, yapıdan yapıya değişebilen Roma geleneğindeki

22 Gider-Büyüközer 2013: 392.

23 Isler 2017: 181.

24 Chaisemartin ve Theodorescu 2017: 56, fig. 29-30; Isler 2017: 181.

25 Gerkan 1921: Taf. XXII/1-3.

26 Isler 2017: 222.

27 Gerkan 1921: Taf. XXXIII/1, XXXV.

28 Isler 2017: 222-223.

29 Di Napoli 2015: 365-368; Isler 2017: 589.

30 Ferrero 1990: 146-147.

31 Isler 2015: 434-438; Isler 2017: 588-616; Bieber 1961: 213.

32 Sear 2006: 83-85; Beacham 2007: 218-222, fig. 20-22; Kadioğlu 2006: 19-22; Isler 2017: 403-439; Masino vd. 2011: 75-81.

mimari özelliklerden de söz etmek mümkündür. Sagalassos, Side, Perge, Myra Andriake ve Limyra Tiyatrosu, İmparatorluk Dönemi'nin ortalarında inşa edilmesine rağmen yukarıda değinilen Hellen geleneğindeki özellikleri sürdüren karma tiyatrolar olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bu düzen, Anadolu coğrafyasında yüzyıllardır uygulanan mimari geleneklerden bir anda kopulamaması şeklinde açıklanabilir. Veya daha ekonomik ya da işlevsel olduğu için Hellen geleneğindeki inşa tekniklerinden vazgeçilmemiş olabilir. Nedeni ne olursa olsun, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'daki tiyatrolar özgün mimari özellikleri ile geleneksel Roma tiyatrolarından ayrılmaktadır.

Hellenistik Dönem'de inşa edilen ve İmparatorluk Dönemi'nde birtakım eklemelerle karma özellikler kazanan benzer tiyatrolarda olduğu gibi Metropolis Tiyatrosu da Anadolu Roma Tipi tiyatrolarla ortak özellikler sergiler. Farklı dönemlerde inşa edilmelerine rağmen sergilenen ortak unsurlar, tarihsel olarak ayırım yapmayı da oldukça zorlaştırmaktadır. İmparatorluk Dönemi'ndeki eklemelerle kompleks bir plan özelliği kazanan Ephesos ya da Miletos Tiyatrosu'nu ele almak gerekirse; Hellenistik kökenli olmalarına rağmen Roma eklentileri ile karma bir yapı görünümüne kavuşan bu iki tiyatro, İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen ve Hellenistik etkiler taşıyan Myra Andriake Tiyatrosu ile birçok açıdan benzeşmektedir.³³ Çünkü eski olan yeninin, yeni olan da eskinin mimari özelliklerini uygulamaktadır. Metropolis'te de bu örnekteki gibi inşa edilmiş karma bir skene bulunmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde tamamen yenilenmiş olan sahne binası, Hellenistik geleneğe bağlı kalarak yüksek bir logeion ve Dor tarzında bir proskenion cephesi ile planlanmıştır. Geçmişin izlerini yansıtan bu özelliklere Roma tarzında bir scaenae frons entegre edilerek, karma özellikli bir yapı sağlanmıştır (Fig. 13-14).

Metropolis Tiyatrosu'nun proskenionu 28,56x5,20 m. ölçülerindedir. Dorik ön cephe 12 adet sütun kullanılmışken, ara sütun sırasında 18 adet sütun bulunmaktadır.³⁴ Ön

cephenin genişliği 14,45 m.'dir. Analemma duvarlarına kadar uzanan doğu-batı doğrultusundaki ön cephe, orkestra ve analemma duvarları tarafından sınırlandırılmaktadır. Ara sütun sırası ise skene ön cephe duvarı boyunca devam etmektedir. Ön cephede Dor tarzında, yivli, tam sütun tamburları kullanılmıştır (Fig. 15). Sütunlar, ortak iççilik özellikleri sergilemektedir.³⁵ Yerleştirildikleri stylobate blokları, orkestra tabanından 8 cm. daha yüksektir. Bu yükselti, orkestra sınırlarını proskeniondan net bir şekilde ayırmaktadır. Proskenionun ön cephesinde kullanılan tam sütunlar, Hellen tiyatro mimarisinde genellikle yarım sütun formunda işlenmiştir. Çünkü yarım sütunların pinakes uygulaması için daha elverişli olduğu düşünülmektedir.³⁶ Metropolis Tiyatrosu'nda tespit edilen proskeniona ait az sayıdaki ön cephe sütun tamburunun birbirlerine bakan yan yüzeylerinde pinakesler için menteşe yuvalarının açılmış olduğu görülmektedir. Tamburlar ve stylobate üzerindeki izlerden anlaşıldığı kadarıyla sütunların alt çapı 0,33 m.'dir. Sütun üst çapı ise 0,29 m. olarak ölçülmüştür. Tambur yükseklikleri değişkenlik gösterir. En kısa tambur 0,49 m., en uzun tambur ise 1,42 m.'dir. Sütunlarda 2'şer veya 3'er tambur kullanıldığı varsayılmaktadır. Sütun aralarındaki boşluklarda da bir standart yoktur. En geniş boşluk 1,29 m., en dar boşluk ise 0,41 m.'dir. En geniş boşluk, 6. ve 7. sütunların arasında, proskenion cephesinin ortasına denk gelen kapının bulunduğu yerdedir. En dar boşluk ise doğu kenardaki ilk iki sütunun

scaenae fronsun arka duvarı da dahil edilirse 7,20 m.'ye ulaşılır. Bu ölçü, Vitruvius'un Roma tarzında inşa edilen tiyatrolardaki planlama gereksinimlerine uygun olarak orkestranın yarıçapına denk gelmelidir (Vitruvius V, VI, 1; Kadioğlu 2006: 18). Metropolis Tiyatrosu'nun orkestra yarıçapı 7,71 m.'dir. Dolayısıyla küçük bir sapma ile bu denklemin Metropolis Tiyatrosu'nda işlediği söylenebilir. Benzer bir denklem Nysa Tiyatrosu için de geçerlidir. Nysa'da orkestra yarı çapı 7,45 m., proskenion derinliği scaenae frons arka duvarına kadar 7,23 m.'dir (Kadioğlu 2006: 18, dipnot 187).

35 Plattner 2010: 516, 522-523, Taf. 199, B-A 36, B-A 37. Ephesos Yamaç Evler'de MS 1. yy. 2. yarısı ya da Trajan Dönemi olarak tarihlendirilen yivli sütun tamburları ile Metropolis Tiyatrosu'nun proskenion ön cephesinde kullanılan tamburlar, ortak form ve iççilik özellikleri göstermektedir.

36 Günümüzde in-situ vaziyette kısmen ya da tamamen ayakta olan yarım sütunlu proskenion örnekleri arasında Priene, Halikarnassos, Aphrodisias, Oropos Amphiareion ve Arykanda Tiyatrosu yer alır.

33 Isler 2015: 438-440.

34 Proskenionun ön cephesindeki sütunlar ile ara sütunlar arasındaki mesafe 2,50 m.'dir. Ara sütunlardan skene ön duvarına kadar olan mesafe ise 2,70 m.'dir. Toplamda 5,20 m. olan proskenion derinliğine

arasındadır. Doğudaki ilk sütun, paradostaki geçiş engel olduğu için mümkün olduğunca ikinci sütuna yaklaştırılmıştır (Fig. 14). Proskenionun ön cephe sütun tamburlarının alt ve üst yüzlerine bakıldığında, biri merkezde olmak üzere ikişer adet yuvarlak dübel yuvasının olduğu görülür. Aynı yuvalar, tamburların denk geldiği stylobate blokları üzerinde de bulunur. Ayrıca ön cephedeki sütunların arasında üç adet kapı yer alır. Bu kapılara ait mil yuvaları da stylobate blokları üzerine açılmıştır. Merkezdeki kapı, sütunların tam ortasında olacak şekilde 6. ve 7. sütunların arasına yerleştirilmiştir. Yan kapılar ise kenarlardaki 3. ve 4. sütunların arasındadır. Kapıların üçü de çift kanatlı kapı formundadır.³⁷ Bu yüzden kapıların her iki tarafına birer söve yerleştirilmiştir. Söve blokları için açılan dübel yuvaları da ahşap kapı millerinin hemen yanında bulunmaktadır. Sütunların arasında kalan diğer boşluklar ise pinakes isimli dekor levhaları ile kapatılmıştır. Kapılar, orkestra ile hyposkenion arasında giriş-çıkışı sağlamaktadır. Ortada yer alan kapı, sahne binasının ön cephe duvarının merkezinde bulunan kapı ile aynı akstadır.

Proskenionun ara sütun sırasına bakıldığında ise ön yüzdeki standart işçiliğinin olmadığı görülmektedir (Fig. 9). Bunun temel nedeni ara sütunların izleyicilerden gizlenmiş olmasıdır. Ön cephe sütunları arasındaki kapı ve pinakesler sayesinde ara sütunlar koilondaki izleyiciler tarafından görülememektedir. Dolayısıyla sütunlardaki nitelikli işçilik geri planda tutulmuş ve sadece işlevsellik önem kazanmıştır. Ara sütunların sıralanmasında, ön cephe sütunları dikkate alınmıştır. 12 adet ön cephe sütunun arkasına 12 adet ara sütun yerleştirilmiş ve girişlerin kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmesi hedeflenmiştir (Fig. 13). Ön cephe sütunlarının yer almadığı analemma duvarları aksında devam eden ara sütun sırasında, üç doğuda, üç batıda olmak üzere fazladan 6 sütun daha bulunmaktadır (Fig. 14). Toplam 18 sütundan oluşan ara sütun sıranın 11'i arkeolojik kazılarda in-situ halde bulunmuştur. Ara sütun sırasında kullanılan elemanların ortak özellikleri, devşirme tamburlar veya kaba yontulmuş monolit sütunlardan meydana gelmesidir. Kaba olarak nitelendirilen sütunlar yeckpare bloktan yontulmuş, yivsiz ve kalın

murç ile şekillendirilmişlerdir (Fig. 6). Bu sütunların yükseklikleri 1,67 ila 1,88 m. arasında değişkenlik gösterirken, üst çapları 0,38 ila 0,435 m. arasında değişmektedir. Ara sütunların arasındaki genişlik ölçüsünde bir standart olmamakla birlikte ön cephe sütunları ile uyum söz konusudur.

Sütun başlıkları, ön ve arka sıralarda farklı formlardadır. Ön cephe sütunlarına ait sütun başlıkları günümüze ulaşmamış olsa da tiyatro yakınlarındaki Peristilli Evde bulunan ve tiyatroyla ilişkilendirilen Dorik bir başlık referans olarak değerlendirilmiştir.³⁸ Ara sütunlarda kullanılan sütun başlıklarından ise dört örnek günümüze ulaşmıştır (Fig. 15). Dörtgen formlu bu sütun başlıkları da tıpkı sütunlar gibi mimari bir düzen gözetilerek yontulmamıştır. Planlamaya uyacak şekilde skene ön duvarı ile proskenion ön cephe sütunlarına uzanan girişleri taşıyacak şekilde profillere sahiptir. Benzer form ve ölçülerdeki sütun başlıklarını Ephesos Tiyatrosu'nun ara sütun sıralarının üzerinde de görebilmek mümkündür.³⁹ Alabanda ve Ephesos Tiyatrosu'nun proskenionlarından da anlaşılacağı üzere, ara sütunların üzerine doğrudan girişler yerleştirilmektedir. Ephesos ve Metropolis'te sütun başlıkları bu giriş bloklarına uyumlu şekilde profillere sahiptir. Metropolis Tiyatrosu'ndaki ara sütun başlıkları, girişlerin kuzey-güney doğrultusunda uzanmasından dolayı bu yönlerde profil özelliği gösterir. Ephesos'ta ise sütun başlığının dört tarafına da giriş geldiği için dört tarafta da profiller görülür.⁴⁰

Ara sütun başlıklarının üzerine logeionun taban levhalarını taşıyan giriş blokları yerleştirilmiştir. Ön cephe sütunları ise Dorik üst yapı mimarisinin unsurları ile donatılmıştır. Sütun başlığı üzerine yerleştirilen triglif-metop bloğu ve ön cephe mimarisinin en üst yapı elemanı olan geison-sima bloğuna ait örneklerin sayısı oldukça kısıtlı olsa da aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Arkeolojik kazılarda tespit edilen tek triglif-metop bloğunun Hellenistik Dönem sahne binası ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.⁴¹ Bu yapı elemanı Roma İmparatorluk Dönemi

38 Aybek vd. 2021: 54, cat. 8, Pl. 3,8.

39 Hofbauer 2017: 44, Taf. 64, Abb. 122-123.

40 Hofbauer 2017: 55-56, Taf. 64, Abb. 122-123, Taf. 78, Abb.153, Taf. 79, Abb. 154.

41 Gider-Büyükozer 2013: 253-256.

37 Varkıvaç 2008: 325, 334, res. 1.

sahne binasında da aynı amaçla kullanılmış olmalıdır. Fakat ölçüleri ön cephe sütunlarının arasında kalan boşluklar ile uyumlu değildir. Bu yüzden bloğun arkeolojik kazılarda tespit edildiği bölümle uyumlu olarak, proskenionun batısında, yan cephede kullanıldığı düşünülür. Anadolu'da hem Hellenistik Dönem'de hem de Roma Dönemi'nde inşa edilen tiyatroların proskenionlarında görülebilen triglif-metop bloklarının arşitravlı olmasına önem verilmekteydi.⁴² Metropolis Tiyatrosu da bu planlamaya uygundur. Triglif-metop bloğunun bezeme özellikleri ve ölçüleri değerlendirildiğinde, tiyatronun Hellenistik süreci ile uyumlu olduğu görülür. Triglif taeniası üzerindeki Pergamon ovolosunun taç profili üzerindeki yatay banda taşması oldukça özgün bir bezeme tipi olarak ön plana çıkmaktadır. Triglif-metop bloklarında MÖ 2. yüzyılda kullanılmaya başlanan Pergamon ovolosunun, Augustus Dönemi'nde yaygınlaştığı düşünülmektedir.⁴³ Triglif-metop bloğun arka yüzünde sağ ve sol üst köşelerde yer alan dörtgen yuvalar, logeion kirişleri için birer soket görevi görmektedir. Fakat bloğun Roma Dönemi sahne binasında kullanıldığı tahmin edilen proskenion yan cephesinde bir kirişle kenetlenmesi mümkün değildir. Çünkü blok, kirişlerle paralel olarak kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Bu yüzden arka yüzdeki yuvaların işlevini yitirmesi, bloğun Hellenistik Dönem sahne binası ile ilişkili olduğunun bir diğer göstergesi olarak kabul edilebilir. Başka bir olasılık da triglif-metop bloğunun İmparatorluk Dönemi sahne binasının proskenion süslemesinde hiç kullanılmadığıdır. Bu olasılıkta, triglif-metop bloğunun arkeolojik kazılarda tespit edildiği pozisyon olan ve tiyatronun Bizans Dönemi'ndeki fonksiyon değişikliği ile ilişkili cam atölyesi inşasında devşirme bir yapı elemanı olarak değerlendirilmiş olabileceğini düşündürür.

Proskenion ön cephesinin en üst yapı elemanı geison-sima bloğudur. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan ve proskenion cephe mimarisi ile ilişkili olduğu düşünülen geison-sima örneklerinin yüksekliği 32 cm.'dir (Fig. 16). Hellenistik Dönem proskenion cephesinde kullanıldığı düşünülen geison-sima bloğundan farklı olarak mutulus plakaları yerine, profilli düz bir şerit

bant tercih edilmiştir. İon tarzında işlenen geison-sima blokları ile benzerlik gösteren bu bant profil, Anadolu'da İonia ve Karia bölgesindeki kentlerde, Dor tarzındaki cephe mimarisinde tercih edilebilmektedir.⁴⁴

Proskenionun yüksekliğine yönelik yapılacak ölçüm ve hesaplamalarda ön cephenin mimari elemanlarının yanı sıra, ara sütunlardan da faydalanılmıştır. Ara sütunların in-situ özellikleri daha güvenilir sonuçlara ulaşılmasında etkili olmaktadır. Ayrıca ara sütunların üzerinde triglif-metop ve geison-sima blokları gibi cephe mimarisinin unsurlarının olmayışı, yükseklik hesaplamasının daha az blokla, daha kolay yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Buna göre, proskenion ara sütunları arasındaki yekpare sütunların uzunlukları 1,67-1,88 m., sütun başlıklarının yüksekliği ise 0,21-0,25 m.'dir. İki elemanın ortalaması alındığında ideal yüksekliğin 2,01 metreye ulaştığı görülür. Bu ideal yüksekliğe sütun altlarında bulunan ortalama 3 cm. yüksekliğindeki stylobate ölçüsünü de eklemek gerekir (2,04 m.). Sütun başlıklarının üzerine yerleştirilen kirişler ortalama 0,30 m. yüksekliğe sahiptir. Korunmuş örneklerin uzunluğu, proskenionun ara sütunlarının ve ön cephesinin derinliği ile uyumludur. Ön cephedeki triglif-metop bloğuna uzanan kirişlerin uçları, yuvalara oturacak şekilde daha sivri yontulmuştur. Bu teknikle kirişlerin askıda kalması ve triglif-metop bloğuna kenetlenmesi sağlanmıştır.⁴⁵ Bu bağlantı aynı zamanda proskenion cephesinde yer alan triglif-metop bloğunun bitiş seviyesi ile ara sütunların üzerine oturan kirişlerin bitiş seviyesinin aynı olduğunu işaret etmektedir. Bu yükseklik 2,34 m.'dir.⁴⁶ Son olarak kirişlerin üzerine, 7 cm. kalınlığındaki mermer zemin plakaları yerleştirilmiştir.⁴⁷ Bu sayede logeion tabanının ulaştığı yüksekliğin 2,41 m. olduğu anlaşılır. Proskenion ön cephesinde ise 2,34 m. yükseklikteki

44 Gider-Büyüközer 2013: 327-328.

45 Gerkan 1921: Taf. XII/2, XXII/1-3.

46 Triglif-metop bloğunun yüksekliğinin 0,49 m. olduğu göz önünde bulundurulursa, proskenion ön cephesindeki sütun tamburları ve sütun başlığının toplam yüksekliğinin 1,85 metreye ulaştığı anlaşılır.

47 Isler, Metropolis Tiyatrosu ile ilgili proskenion sütunlarının ahşap sahneyi taşıdığı ileri sürmüştür. Fakat tespit edilen çok sayıda taş kiriş bloğu ve mermer taban levhaları, logeionun taştan inşa edildiğini göstermektedir; Isler 2017: 621.

42 Gider-Büyüközer 2013: 254.

43 Gider-Büyüközer 2013: 222-223.

triglif-metop bloğunun üzerine 0,32 m. yüksekliğinde bir geison-sima bloğu yerleştirilir. Böylece proskenion ön cephesinin ulaştığı yükseklik 2,66 m. olarak ölçülür. Logeion tabanındaki mermer plakalar, geison-sima bloklarının arka yüzüne dayandırılmıştır. Arta kalan 25 cm.'lik fark, logeionu sınırlandıran bir basamak işlevi kazanmıştır (Fig. 13-14).

Skenede beş oda bulunur (Fig. 3-4).⁴⁸ Sahne binasının iç mekanları olarak tanımlanabilecek kare planlı bu beş odayı birbirinden ayıran ara duvarlar, tuğla kırıklı kireç harç ile örülmüş moloz taşlardan meydana gelmektedir. Aynı malzeme skene temel duvarlarında da kullanılmıştır. Skenenin en iyi korunmuş bölümü olan ön ve doğu yan duvarlarda kullanılan çoğu devşirme özellikteki mermer blok, yapının dış yüzlerinde isodomik duvar tekniğinin uygulandığını gösterir. Temel duvarında ve odaların iç duvarlarında çoğunlukla şekilsiz taşlar kullanılmıştır. Buradaki tek istisna ön duvarın odalara bakan iç yüzünde moloz taşlarla birlikte mermer blokların da kullanılmasıdır. Özellikle taban seviyesinden sonraki ilk duvar taşlarının ve kapıların etrafındaki mimari elemanların düzgün kesilmiş mermer bloklardan tercih edilmesine dikkat edilmiştir (Fig. 18). Skenenin arka duvarı ve odaları birbirinden ayıran ara duvarlar büyük oranda tahrip olmuştur. Bina'nın arka duvarında taban seviyesinin altında korunmuş olan temel duvarı, antik çağda dolgu malzemesinin içinde kalan bir bölüm olmalıdır. Nitekim, inşa tekniğinde görülen moloz taş mimarisi bunu desteklemektedir. Sahne binasının batı arka köşesi, taban kotunun üzerinde korunmuş tek bölüm olarak isodomik duvar tekniğinin arka cephe duvarında da uygulandığını göstermektedir. Odaları birbirinden ayıran ara duvarlar ise taban kotunun üstünde dahi şekilsiz taşların tuğla kırıklı kireç harç ile örülmesiyle inşa edilmiştir.

Skenenin beş odasını birbirinden ayıran 4 adet ara duvar bulunmaktadır (Fig. 3-4). İç bölümde

kalan O2, O3 ve O4'e hyposkeniondan birer kapı aracılığıyla girilirken, kenardaki odalara (O1 ve O5) ara duvarlardaki yan kapılar üzerinden girilmektedir. Bu odalara (O1 ve O5) neden hyposkeniondan girişi sağlayacak birer kapının açılmadığı konusunda kesin bir ifade kullanmak güçtür. Ara duvarlar üzerindeki girişler ise eşik seviyesinde izlenebilmektedir. Bu duvarlar üzerinde kısmen korunmuş olan tuğlalar, odaların beşik tonozlu mimarisini yansıtmaktadır (Fig. 17-18). Kare formlu tuğlalardan inşa edilen bu beşik tonozlar, ara duvarların üzerine konumlandırılmıştır. Odaların taban kotundan 0,45 m. yukarda görülen tonoz başlangıç tuğlaları arasında kireç harç kullanılmıştır. Tonozlar, sahne binasının ön duvarına dayanmaktadır (Fig. 18). Anadolu'daki antik tiyatro mimarisinde iç odaların veya hyposkenionun tonozlu planlanması yaygın bir uygulamadır. Priene,⁴⁹ Ephesos,⁵⁰ Aphrodisias,⁵¹ Rhodiapolis⁵² ve Myra Andriake Tiyatrosu'nda tuğla ve taş tonozlu örnekleri görebilmek mümkündür. Skenenin yanı sıra, tiyatroların diğer bölümlerinde de tonoz mimarisi Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte daha fazla kullanılmaya başlamıştır.

Metropolis Tiyatrosu'nun sahne binasının odalarındaki tuğla tonoz mimarisi sadece O3 ve O4'ü ayıran ara duvar ile O4 ve O5'i ayıran ara duvar üzerinde, oldukça sınırlı bir alanda görülmektedir. O3 ve O4'ü ayıran ara duvarda görülebilen tuğla tonoz kalıntısı, inşa ve eğim planlamasını anlayabilmek adına daha güvenilir bir referans oluşturur. O4'ün batı duvarındaki tuğla tonoz kalıntısının korunmuş yüksekliği 0,53 m.'dir. Tonozu destekleyen ara duvarın taban kotundan itibaren yüksekliği ise 0,45 m.'dir. Böylece O4'ün batı duvarı, tuğla tonozu ile beraber zeminden 0,98 m. yüksekliğe kadar korunmuştur (Fig. 18). Batı duvarda 0,45 m. yükseklikte başlayan tuğla tonoz, doğu duvarda 0,55 m. yükseklikte başlamaktadır. Her iki duvar arasındaki mesafe ve korunmuş tonozların eğim açıları dikkate alındığında, O4 için tonoz yüksekliği 2,26 m. olarak hesaplanmaktadır (Fig. 17). Odanın zemininden tonoz başlangıç kotuna kadar olan 0,46 m.'lik

48 Sahne binasında bulunan kare planlı 5 odanın ölçüleri birbirine çok yakın olmakla birlikte merkezdeki 3. Oda (O3) en büyük olanıdır. Odaların ölçüleri şu şekildedir; O1: 4,47x5,15 m., O2: 4,27x5,20 m., O3: 5,48x5,22 m., O4: 4,35x5,23 m., O5: 4,50x5,25 m.'dir. Ara duvarların kalınlığı 85 cm.'dir. Arka duvar 1,60 m. kalınlığında, ön duvar 2 m. kalınlığında. Doğu yan duvar 1,20 m., batı yan duvar 1,15 m. kalınlığındadır.

49 Gerkan 1921: Taf. VII/4.

50 Özdilek 2012: 57, Lev. 39, Res. 59.c.

51 Chaisemartin ve Theodorescu 2017: Pl. 3/a, Pl. 4/b.

52 Hofbauer 2017: 434, Taf. 426, Abb. 747.

yükseklik de bu ölçüye dahil edildiğinde, tonozun ulaştığı yükseklik 2,72 m. olarak ölçülmektedir. Logeionun taban kotu olan 2,41 m. ile O4'ün tonoz yüksekliği olan 2,72 m. arasındaki fark 0,31 m.'dir. Bu fark scaenae frons kapıları olan valvae regia ve portae hospitalesten logeion zeminine birer basamakla geçildiğini gösterir. Bu basamaklı geçişlere, batı tarzındaki Roma tiyatrolarında da rastlanmaktadır.⁵³ O4 dışındaki diğer odaların tonoz mimarisine yönelik bir hesaplama yapmak, korunma şartlarından dolayı mümkün değildir. Fakat O4 için önerilen yükseklik diğer odalar için de geçerlidir. Çünkü odaların üst örtüsü olan tonozlar, valvae regia ve portae hospitalesten logeiona ya da Roma mimarisindeki adıyla pulpituma girişi sağlayan bir teras işlevi görmektedirler. Eğimli tonozların üzeri, rahat bir şekilde yürünebilmesi için kireç harçlı bir dolguyla düzleştirilir. Bu teknik, Metropolis'teki Aşağı Hamam-Palaestra Kompleksi'nin MS 2. yüzyıla tarihlendirilen tuğla tonozlu servis koridorlarında da uygulanmıştır.⁵⁴

Odaların planlanmasında dikkat çeken konulardan bir diğeri, skene ön cephe duvarında yer alan yan kapıların pozisyonudur. Daha önce belirtildiği gibi O2, O3 ve O4'ün hyposkeniona açılan kapıları bulunurken, O1 ve O5'in ön cephe duvarında kapısı bulunmamaktadır (Fig. 3-4). Kare planlı odaların kapılarına içerden bakıldığında O3'ün kapısının duvarı ortaladığı görülürken, O2 ve O4'ün kapılarının duvar merkezinde olmadığı anlaşılmaktadır (Fig. 17). O2'deki kapı boşluğunun batı yan duvara olan mesafesi 1,16 m. iken doğu yan duvara olan mesafe 2,09 m.'dir. O4'te ise kapı boşluğundan batı yan duvara kadar olan mesafe 2,10 m. iken, doğu yan duvara kadar olan mesafe 1,23 m.'dir. Bu sebeple O2 ve O4'te tonozların mekân içindeki en yüksek noktaları da kapıları ortalama-maktadır (Fig. 17). Fakat tonozların duvarlar üzerindeki başlangıç kotlarında görülen küçük farklar, bu sapmayı engellemek ya da azaltmak adına hesaplanmış olabilir. O2 ve O4'teki kapılar oda merkezinde bulunmasa da duvarlara olan uzaklıkları iki oda içinde de simetriktir. Kapı boşluklarında görülen söz konusu sapma muhtemelen ön duvarda yükselen scaenae

fronsun kapılarının konumları ile ilişkili olmalıdır. Bir başka deyişle, O2 ve O4'ün kapıları, portae hospitales ile aynı hizada olsun diye kasıtlı olarak oda merkezine denk getirilmemiştir (Fig. 14).

Metropolis Tiyatrosu'nun scaenae fronsuna dair yapılan incelemeler, tespit edilen mimari elemanlar yardımıyla tanımlanabilmektedir. 2,66 m. yüksekliğindeki logeionun arka planını oluşturan iki katlı scaenae fronsun Korinth düzeninde planlandığı anlaşılmaktadır (Fig. 13-14). Bu anıtsal cephe mimarisinin günümüze ulaşan yapı kalıntıları oldukça kısıtlı olsa da mevcut buluntular yardımıyla Roma İmparatorluk Dönemi'nde Metropolis Tiyatrosu'nda bir scaenae fronsun kesin olarak var olduğunu söylemek mümkündür. Scaenae fronsun günümüze ulaşan mimari elemanlar arasında en geniş grubu sütunlar oluşturmaktadır (Fig. 21). Yapının iki katıyla da ilişkisi bulunan bu sütunlar, binanın planlaması konusunda önemli fikirler sunmaktadır. Sütunların yanı sıra, sütun başlığı, podium blokları ve ara kat elemanları gibi scaenae fronsu oluşturan mimari bloklar, arkeolojik kazılar sırasında tespit edilmişlerdir. Scaenae fronsun arka duvarı da skenenin genelinde olduğu gibi korunmamıştır. Skene ön duvarının 2 m. kalınlığa sahip olması ve scaenae frons elemanlarının korunmuş derinlik ölçülerinden yola çıkarak scaenae frons arka duvarının 1 m. kalınlığında olduğu önerilmektedir (Fig. 13).

Scaenae fronsun mimari elemanları incelendiğinde, yapının sade işçiliği nedeniyle stilistik değerlendirmelerde bulunmak oldukça güçtür (Fig. 19). Podyum kaideleri, yalın podyum frizleri, podyum kornişleri ve yivsiz, yekpare sütunlar İmparatorluk Dönemi boyunca anıtsal cephe mimarisinde tercih edilmişlerdir. Metropolis'te görülen silmesiz podyum kaideleri, kentin komşusu olan Ephesos'un tiyatrosuna ait scaenae fronsun ilk katında da aynı işlevde kullanılmıştır.⁵⁵ Ephesos Tiyatrosu'nun scaenae fronsunun ilk iki katı, yazıtlı arşit-ravlar yardımıyla MS 66 yılına tarihlendirilmektedir.⁵⁶ Benzer podyum kaidelerinin yer aldığı Sagalassos Tiyatrosu'nun MS 2. yüzyıla tarihlendirilen sahne binası, yalın podyum kaidelerinin kullanıldığı zaman aralığının ne

53 Isler 2017: 433.

54 Aybek 2016: 120-121, Res. 18; Aybek vd. 2017: 453, Res. 2.

55 Heberdey vd. 1912: 54-55.

56 Heberdey vd. 1912: 52; Öztürk 2017: 442-443.

denli geniş olduğunun bir göstergesidir.⁵⁷ Podyum kaidelerinin üzerine yerleştirilen podyum frizleri, scaenae frons mimarisinin önemli bir parçasıdır. Bu elemanlar yalın ya da kabartmalı olarak karşımıza çıkar. Metropolis Tiyatrosu'nda olduğu gibi yalın podyum frizlerinin kullanıldığı diğer yapılar arasında Ephesos Tiyatrosu⁵⁸ ve Odeion'u,⁵⁹ Aphrodisias Tiyatrosu⁶⁰ ve Odeion'u,⁶¹ Miletos, Termessos ve Xanthos Tiyatrosu ile Kibyra ve Patara Odeion'u gibi Roma İmparatorluk Dönemi'nin farklı süreçlerinde inşa edilmiş yapılar bulunmaktadır. Podyum frizlerinin üzerine yerleştirilen bitiş profili ya da podyum kornişleri de scaenae frons planlamasında kullanılan bir yapı elemanıdır.⁶² Metropolis Tiyatrosu'nda kullanılan podyum kornişlerinin profil ve silme şeması bakımından benzerlerini Ephesos ve Nysa Tiyatrosu'nda görebilmek mümkündür (Fig. 19). Ephesos örneği, tiyatronun summa cavea portikosunda, MS 1.-2. yüzyıla tarihlenen bir heykel kaidesidir.⁶³ Nysa örneği ise tiyatronun MS 2. yüzyıla tarihlenen scaenae fronsunda karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴

Korinth sütun başlığında görülen işçilik özellikleri incelendiğinde İmparatorluk Dönemi etkilerinin fazlalığı dikkat çekicidir (Fig. 20). Kalathos'un en alt sırasında yer alan akanthus yapraklarının yivlerle şeritlere ayrılması ve matkap kullanımı İmparatorluk Dönemi'nin ileri evrelerinde görülen bir özelliktir.⁶⁵ Yaprak uçlarının birbirine temas ederek üst üste oluşan köprüler kurması da özellikle İmparatorluk Dönemi'nin ikinci yarısında moda olan bir uygulamadır.⁶⁶ Fakat Metropolis örneğindeki gibi küçük ölçülere sahip Korinth sütun başlıklarında 8 akanthus yaprağının yan yana dizilmesi sonucunda yaprakların birbirine yakınlaşması ve temas etmesi kaçınılmaz bir

hal almaktadır.⁶⁷ Ayrıca kalathos merkezindeki küçük ölçekli volütlerin birbirine temas etmemesi ve arada boşluk bırakılması da MS 2. yüzyılın erken örneklerinde sıklıkla karşılaşılan bir özelliktir. MS 2. yüzyıl sürecinde bölgede en kapsamlı imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği Ephesos'taki Korinth sütun başlıkları Metropolis örneği ile karşılaştırıldığında, Traian Dönemi'nin sütun başlıkları ile olan büyük benzerlik oldukça dikkat çekicidir.⁶⁸ Dolayısıyla Metropolis Tiyatrosu'nun birinci kat scaenae frons elemanı olan Korinth sütun başlığını, arkeolojik kontekst kapsamında değerlendirilen buluntuların da yardımıyla Traian-Hadrian Dönemi'ne tarihlendirmek mümkündür.⁶⁹

4. SONUÇ

Tiyatronun Hellenistik Dönem tabakalarında gerçekleştirilen arkeolojik kazı ve sondajlardan elde edilen küçük buluntular, yapının ilk kullanım evresine yönelik aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Bunun yanı sıra, yapı elemanları ve bileşenleri de bu bilgilere katkı sağlamıştır. Skenenin Roma Dönemi'nde yeniden planlanması buradaki homojen Hellenistik Dönem kontekstinin bozulmasına sebep olmuştur. Proskenion ve skenenin iç odalarında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda Hellenistik ve Roma Dönemi buluntularının iç içe geçtiği görülmektedir. Tiyatro inşasının başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak elde edilen Hellenistik Dönem malzemelerinde MÖ 2. yüzyıl seramikleri ve MÖ 2.-1. yüzyıla tarihlenen Metropolis kent sikkelerindeki yoğunluk dikkat çekicidir. Epigrafik belgeler yardımıyla da Aristonikos Ayaklanması'nın son bulunduğu MÖ 129 yılında tiyatronun var olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰ Tüm veriler

57 Isler 2017: 672-673.

58 Heberdey vd. 1912: Taf. IV-VI.

59 Bier 2011: 41, Pl. 5.1, Pl. 54-55.

60 Chaisemartin ve Theodorescu 2017: 77-79, 113, fig. 65.

61 Bier 2008: 144-168.

62 Kadioğlu 2006: 32.

63 Styhler-Aydın 2017: 502-503, fig. 20.

64 Kadioğlu 2006: 189-192.

65 Güzel 2007: 10.

66 Başaran 1999: 33.

67 Plattner 2010: 510.

68 Plattner 2010: 510-512, 520, Taf. 195, B-A 16 (Trajan), Taf. 196, B-A 18 (Trajan), Taf. 198; Thür 2005: 161-162, 166, Taf. 122.2, 122.3, 122.4.

69 Değerli görüşleri ve katkıları için Prof. Dr. M. Kadioğlu'na teşekkür ederiz.

70 Metropolis'in Geç Hellenistik Dönemi'ne ışık tutan en kapsamlı epigrafik belge Bouleuterion kazılarında ortaya çıkarılan bir dekettir. Bu yazıt Metropolis Tiyatrosu'nda bulunmamasına rağmen tiyatronun MÖ 130'lu yıllarda var olduğunun ispatı niteliğindedir. Nitekim yazıtta, Aristonikos Ayaklanması'nda yaşamını yitiren Metropolisli Apollonios Dossier'in onurlandırma kararının tiyatrodada, halkın önünde tellal tarafından okunması ve taçlandırılması kararı

değerlendirildiğinde MÖ 2. yüzyıl, inşa tarihi olarak kabul edilebilir. Koilon konusunda, Metropolis ile aynı teknik ve işçilik özellikleri sergileyen Ephesos Tiyatrosu'nun inşa tarihi ise MÖ 3. yüzyıl ila 2. yüzyılın ilk çeyreği olarak önerilmektedir.⁷¹

Metropolis Tiyatrosu'nun İmparatorluk Dönemi'nde geçirdiği değişimler göz önüne alındığında Batı Anadolu'daki çağdaş tiyatrolar ile birçok ortak özelliğin söz konusu olduğu görülmektedir. Dönemin mimarlık anlayışına göre yenilenen yapılarda uygulanan yöntemler, teknikler ve işçilik özellikleri detaylarda farklılık gösterse de genel plan şeması ortaktır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde yenilenmesine rağmen Hellenistik tiyatro mimarlığının etkilerinin hala sürdüğü gözlemlenen bu karma yapılarda, batı tarzındaki tiyatro mimarisinden ayrılan çok sayıda uygulama dikkat çeker. Bu yapı tipolojisi genellikle greko-romen tipi tiyatrolar olarak sınıflandırılır.⁷² Bunun yanı sıra, Anadolu Roma Tipi olarak sınıflandırılan bir tiyatro tipolojisi, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'da ilk defa inşa edilen ve Hellen tiyatro mimarlık geleneğinin sürdürüldüğü tiyatrolar için kullanılmaktadır.⁷³ Fakat çoğu defa Hellenistik Dönem'de inşa edilen ve İmparatorluk Dönemi'nde orijinal özelliklerle sentezlenerek değişikliklere uğrayan Hellen tiyatroları için de bu isim tercih edilmiştir.⁷⁴ Aslına bakılırsa hem Hellenistik orijinli tiyatrolarda hem de İmparatorluk Dönemi'nde ilk kez inşa edilen tiyatrolarda görülen uygulamaların çoğu ortaktır. Kullanılan devşirme malzemeler, epigrafik belgeler ve arkeolojik kontekst buluntuları sayesinde bu tarihsel ayrımlar yapılabilmektedir.

Metropolis Tiyatrosu'nun İmparatorluk Dönemi'nin başlarında geçirdiği değişimler yakın çevresindeki kentlerde olduğu gibi MS 1. yüzyılda başlamıştır. Tiyatroya dair epigrafik veriler kısıtlı olsa da özellikle orta kentte tespit edilen yazıtlar ve kamu yapılarındaki ortak onarım ve tamirat izleri, Tiberius Dönemi'nde yaşanan MS 17 depreminden Metropolis'in de

etkilendiğini göstermektedir.⁷⁵ Bu depremin, tiyatronun yenileme sürecini ne boyutta tetiklediği kesin olarak bilinmemektedir. Fakat MS 1. yüzyıl itibariyle Anadolu'daki antik tiyatroların genelinde bir Roma etkisi ve dönüşümü moda haline almaya başlamıştır.⁷⁶ Metropolis'teki düzenleme ve yenilikler de belki bu modanın bir parçası olarak, MS 17 depreminden bağımsız olarak gelişmeye başlamıştır.

Tiyatro ve Bouleuterion'un zemine yerleştirilen grecco scritto, gri ve beyaz mermerler bu yenileme sürecinde sıkıştırılmış toprak olan zeminin yerine tercih edilmiş olmalıdır. Orkestradaki zemin levhaları arasında yer alan gri ve beyaz mermerlerin bazıları tiyatronun Hellenistik Dönem evresine aittir. Bu devşirme blokların yanı sıra, grecco scritto cinsi mermerlerin İmparatorluk Dönemi ile birlikte kentte tercih edilmeye başlaması orkestradaki yenileme süreci adına bir *terminus post quem* olarak kabul edilir. Orkestranın grecco scritto, gri ve beyaz mermerlerle kaplanması esnasında daha önce sıkıştırılmış toprak taban üzerinde yay şeklinde dizili olan soylu koltukları euripusun gerisine, koilonun ilk basamağının önüne çekilmiştir. Soylu koltuklarının yeni konumlarına sığmaması nedeniyle ilk basamakların prohedria bölümleri tıraşlanmıştır. Önlerine birer köprü taşı yerleştirilerek euripusun geçilmesi sağlanmıştır. Benzer bir durumu orkestradaki sunaklar için de söylemek mümkündür. Augustus ve Germanicus'un onurlandırıldığı üç adet silindirik formlu altların, euripus sınırlarına taşması nedeniyle kanalın içine destekleyici taşlar yerleştirilmiştir. Sunakların önceki konumları konusunda ise kesin bir ifade kullanmak mümkün değildir. Fakat euripusa taşmış olmaları mevcut konumları için üretilmediklerinin bir göstergesidir. Yazıtların dar bir alana sıkıştırılmış olması da sunaklara sonradan kazanılmış olabileceklerini düşündürmektedir.

Orkestrada gerçekleştirilen tüm bu düzenlemeler sahne binasındaki değişimin de bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Hellenistik Dönem'de 1,80 m. derinliğe sahip olan logeion, orkestradaki yenileme ile birlikte öne doğru genişletilmiştir. Proskenionda gerçekleştirilen bu köklü değişim, MS 2. yüzyılın ilk yarısında

alınmıştır; Dreyer ve Engelmann 2003: 10-11.

71 Hofbauer vd. 2017: 513-514, 521.

72 Bieber 1961: 213-220.

73 Isler 2017: 590-614.

74 Isler 2017: 616-625.

75 Meriç 1982: 52, IN 3.

76 Isler 2017: 625.

inşa edildiği düşünülen scaenae fronsun önce sahne binasındaki en kapsamlı yenilik olarak değerlendirilmektedir. MS 1. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen yeni proskenion planı, hem stratigrafik sondajlardan elde edilen buluntularla hem de mimari elemanların analogik paralelleri ile desteklenmektedir.⁷⁷ İki sıra sütun dizisi ile desteklenen logeionun zemini orkestradaki gibi gri, beyaz ve grecco sicritto mermerler ile kaplanmıştır. Logeionun orkestraya doğru genişlemesi sonucunda soylu koltuklarının Hellenistik Dönem'deki konumlarına göre sahneyi görüş açısı daralmış ve bu bağlamda yukarıda değinildiği gibi, yeni pozisyonlarına çekilmeleri elzem hale gelmiştir. Proskeniondaki yeni planlamada dikkat çeken en önemli husus ise Hellen tiyatro mimarisindeki yüksek sahne geleneğinin 2,66 m. ile sürdürülmesi olmuştur (Fig. 13-14). Bu açıdan Metropolis Tiyatrosu'nu da greko-romen ya da Anadolu Roma Tipi tiyatrolar arasında saymak yerinde olacaktır. Bu tipteki tiyatroların bir diğer özelliği olan trapezoidal proskenion planının Metropolis'te uygulanıp uygulanmadığı anlaşılabilir değildir. Ön cephedeki sütunların analemma duvarlarının arasında yer alması, trapezoidal formun uygulanmış olması halinde, Ephesos Tiyatrosu'nda olduğu gibi parados

geçişlerini oldukça daraltacağından dolayı Metropolis'te bu planlamadan kaçınılmış olabilir.⁷⁸ Proskenion yüksekliğinin Hellenistik Dönem tiyatro geleneğine göre planlamasının yanı sıra, Dorik cephe mimarisinin tercih edilmesi, Erken İmparatorluk Dönemi'nin özellikleri arasındadır.⁷⁹ Benzer şekilde Dorik cephe sütunlarının arasındaki boşlukların pinakesler ile kapatılması ve orkestra ile hyposkenion arasında giriş-çıkışı sağlayan kapılara yer verilmesi, Hellenistik Dönem etkisinin İmparatorluk Dönemi'ne taşındığını gösterir. Ephesos Tiyatrosu'nun proskenionunda gerçekleştirilen ve Geç Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen yenileme çalışmalarında benzer şekilde üç kapının Dorik cephe mimarisi ile birlikte tasarlandığı görülmektedir.⁸⁰ Proskenionun ardındaki skenenin bu süreçte nasıl bir planlamaya sahip olduğu, Hellenistik thyromata mimarisinin devam edip etmediği konusunda yeterli veri bulunmamaktadır. Fakat sahne binasındaki yeniliklerin sadece proskenion ile sınırlı kalması da pek olası görülmemektedir.

Roma Dönemi sahne binasının ikinci evresi scaenae frons ile tanımlanabilir durumdadır. Değerlendirme başlığı altında da değinildiği gibi Roma mimarlığının Hellen tiyatrolarına uyarlanan en geniş çaplı eklemesi, anıtsal cephe mimarisidir. Metropolis'te de iki katlı planlanan bir scaenae frons mimarisinin varlığı anlaşılmaktadır. Özellikle Korinth sütun başlığının stilistik incelemesi sonucu bu inşaatın MS 2. yüzyılın ilk yarısında başladığı düşünülmektedir. Scaenae fronsun ikinci kat elemanlarının sayısı oldukça kısıtlıdır. Dolayısıyla tarihlende bu yapı elemanlarından faydalanmak mümkün olmamıştır. İkinci katın mimari elemanları arasında bulunan sütunlar ve podyum geisonları form olarak birinci kat örnekleri ile aynıdır. Genellikle üç katlı scaenae frons planlamasında karşılaşılan en üst katın mimari elemanlarının daha küçük ölçülere sahip olması geleneği Metropolis'te scaenae fronsun ikinci katında uygulanmış olmalıdır. Mimari elemanların sayısındaki seyreklik nedeniyle yapıdaki mimari özelliklerin ortaya konması ve tarihlende daha fazla bu özelliklerden faydalanılması mümkün olmamıştır.

77 Proskenionun ön cephesinde kullanılan Dor düzenindeki sütun tamburları Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde karşılaşılan bir tipolojiye sahiptir. Tamburların gövdesinde pinakeslerin sabitlenmesinde kullanılan metal sürgüler için açılmış yuvalar bulunmaktadır. Bu durum Hellenistik geleneğin İmparatorluk Dönemi'nde de sürdürülmesi istendiğini göstermektedir. Tamburların alt ve üst yüzeyinde, biri merkezde diğeri ise kenarda olmak üzere ikişer adet yuvarlak formlu dübel yuvası bulunmaktadır. Dübel yuvalarının yuvarlak formu Hellenistik Dönem etkisinin sürdürüldüğünü göstermektedir. Miletos Tiyatrosu'nun Roma Dönemi'ne tarihlendirilen ima caveasının merkezinde bulunan ve prestijli konuklar için ayrılan balkonun halen ayakta olan dört sütununda da benzer dübelleme sistemine yer verilmiştir. Bkz. Krauss 1973: 63. Ayrıca Ephesos Yamaç Evler'de 2 numaralı villanın peristil avlusunda görülen yivli Dorik sütun tamburları da proskenionun ön cephe sütunları ile büyük benzerlik gösterir. Sütunların sade bir işçiliğe sahip olması, stilistik bir tarihlleme yapmayı engellese de elde edilen bulgular sayesinde evin 1. ya da 2. evresine ait olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda evin 1. evresi, Metropolis örnekleri ile çağdaş olan MS 1. yüzyılın ortasına tarihlendirilirken 2. evresi Traian Dönemi'ne verilmektedir. Plattner 2010: 516, 522-523, Taf. 199, B-A 36, B-A 37.

78 Hofbauer ve Öztürk 2017: 17, Taf. 3, Abb. 3.

79 Öztürk 2017: 485.

80 Öztürk 2017: 485.

Metropolis Tiyatrosu'nun MS 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyıl başlarında işlevini yitirdiği düşünülmektedir. Analemma duvarlarına inşa edilen cam atölyeleri, burada faaliyetin son bulunduğu tarihle ilişkili ham cam külçelerini ve bozuk üretim cam cürufalarını ortaya koymaktadır.⁸¹ Cam atölyelerinden ve tiyatronun farklı bölümlerinde ele geçen küçük buluntular ve sikkeler de bu tarihlerle tutarlıdır. Bu tarihten sonra kentteki birçok yapı gibi tiyatronun mimari elemanları da kireç ocaklarında değerlendirilmiş ya da spolia olarak farklı binalarda yeniden kullanılmıştır. Scaenae fronsun yapı elemanları ile koilonun özellikle üst kademesine ait mermer levhaların günümüze büyük ölçüde ulaşmamış olmasının sebebi de bu faaliyetlerdir. İlerleyen süreçte toprakla dolmaya başlayan yapının üzerine çiftlik evleri ve yeni işlikler inşa edilmiştir. Tiyatronun harabe halini almasıyla orkestra ve koilonun alt kademesi toprağa gömülmüş ve bu sayede korunmuş bir şekilde günümüze ulaşmıştır.

Teşekkür

Bu çalışma Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: 2017-064. Desteklerinden ötürü teşekkür ederiz.

Kaynakça

- AKKUŞ-KOÇAK 2021: E. Akkuş-Koçak, "Glass Workshops and Glass Production in Metropolis (Ionia)", In: Orhan Sevindik (Ed.) *Annales du 21 Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre, 3-7 September, 2018. İstanbul, Efe Glass*, İstanbul, 245-254.
- AYBEK vd. 2009: S. Aybek, A. Ekin-Meriç, A. K. Öz, *Ionia'da Bir Ana Tanrıça Kenti Metropolis*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- AYBEK 2016: S. Aybek, "Metropolis'te Bulunan Üç Roma Hamamı, Şehir Planlama, Mimari Özellikler ve Sosyal Kontekst Bakımından Kısa Bir Değerlendirme", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 153, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 109-124.
- AYBEK vd. 2017: S. Aybek, O. Gülbay, B. Arslan, Y. Balım, "Metropolis Arkeolojik Araştırmaları, 2015", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *KST 38. 1. Cilt*, Ankara, 439-456.
- AYBEK vd. 2021: S. Aybek, B. Arslan, O. Gülbay, *The Peristyle House of Metropolis*, Ege Yayınları, İstanbul.
- BAŞARAN 1999: C. Başaran, *Anadolu Kompozit Başlıkları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- BEACHAM: R. Beacham, "Playing places: the temporary and the permanent", In: M. McDonald ve M. Walton (Eds.) *The Cambridge Companion to Greek and Roman Theatre*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BIEBER 1961: M. Bieber, *The History of the Greek and Roman Theater, 2nd ed.* Princeton, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- BIER 2008: L. Bier, "The Bouleuterion", In: C. Ratté ve R.R.R. Smith (Eds.) *Aphrodisias Papers, 4. New Research on the City and its Monuments, JRA Suppl. 70, Journal of Roman Archaeology*, Portsmouth RI, 144-168.
- BIER 2011: L. Bier, *The Bouleuterion at Ephesos, Ephesos 9.5, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, Vienna.
- CHAISEMARTIN ve THEODORESCU 2017: N. de Chaisemartin ve D. Theodorescu, *Aphrodisias 8, Le Théâtre d'Aphrodisias: Les structures scéniques, Reichert Verlag*, Wiesbaden, 2017.
- DI NAPOLI 2015: V. Di Napoli, "Architecture and Romanization: The Transition to Roman Forms in Greek Theatres of the Augustan Age" In: R. Frederiksen, E.R. Gebhard ve A. Sokolicek (Eds.) *The Architecture of the Ancient Greek Theatre, Acts of an International Conference at the Danish Institute at Athens 27-30 January 2012, Monographs of the Danish Institute at Athens, Vol. 17*, Aarhus University Press, Aarhus, 365-380.
- DÖRPFELD ve REISCH 1896: W. Dörpfeld ve E. Reisch, *Das griechische Theater, Beiträge zur Geschichte des Dionysos-Theaters in Athen und anderer griechischer Theater*, Verlag Barth & von Hirst Verlag, Athens.
- DREYER ve ENGELMANN 2003: B. Dreyer ve H. Engelmann, *Die Inschriften von Metropolis, Die Derkete für Apollonios: Städtische Politik unter den Attaliden und im Konflikt zwischen Aristonikos und Rom, Teil 1*, Dr. Rudolf Halbert GMBH, Bonn.
- FERRERO 1990: D. De Bernardi Ferrero, *Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Bölümü, Ankara, 1990.
- FIECHTER 1914: von Ernst R. Fiechter, *Die Baugeschichtliche Entwicklung Des Antiken Theaters, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung*, München.
- GERKAN 1921: A. von Gerkan, *Das Theater von Priene, als Einzelanlage und in seiner Bedeutung für das hellenistische Bühnenwesen*, Verlag für praktische Kunstwissenschaft, Munich / Leipzig.

81 Akkuş-Koçak: 248-252.

- GIDER-BÜYÜKÖZER 2013: Z. Gider-Büyüközer, *Karia Bölgesi Dor Mimarisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- GÜZEL 2007: E. Güzel, *Side Müzesi'nde Bulunan Korinth Başlıkları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- HEBERDEY vd. 1912: R. Heberdey, G. Niemann, W. Wilberg, *Das Theater in Ephesos, Ephesos 2*, Verlag der Alfred Hölder, Vienna.
- HOFBAUER 2017: M. Hofbauer, "Bühnen des Thaeters" In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 39-56.
- HOFBAUER 2017: M. Hofbauer, "Hellenistisches Bühnengebäude", In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 26-29.
- HOFBAUER vd. 2017: M. Hofbauer - A. Öztürk - G. Styhler-Aydın, "Zusammenfassung und chronologischer Überblick", In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) Çev. C. Leisser, *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 513-522.
- HOFBAUER ve ÖZTÜRK 2017: M. Hofbauer ve A. Öztürk, "Skene", In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 17-19.
- ISLER 2015: H. P. Isler, "Traditional Hellenistic Elements in the Architecture of Ancient Theatres in Roman Asia Minor", In: R. Frederiksen, E.R. Gebhard ve A. Sokolicek (Eds.) *The Architecture of the Ancient Greek Theatre, Acts of an International Conference at the Danish Institute at Athens 27-30 January 2012, Monographs of the Danish Institute at Athens, Vol. 17*, Aarhus University Press, Aarhus, 2015: 433-447.
- ISLER 2017: H. P. Isler, *Antike Theaterbauten. Ein Handbuck, Textband, Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse 490. Archäologische Forschungen 27*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.
- KADIOĞLU 2006: M. Kadioğlu, *Die Scaenae Frons des Theaters von Nysa am Mäander, Forschungen in Nysa am Mäander, Band 1*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- KRAUSS 1973: F. Krauss, *Das Theater von Milet, Das hellenistische Theater der römische Zuschauerbau. Deutsches Archäologisches Institut, Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899 4.1*, Walter de Gruyter&Co, Berlin.
- MASINO vd. 2011: F. Masino, G. Sobrà, F. Gabbellone, M. Limoncelli, "Research on the Theatre at Hierapolis in Phrygia: An Integrated Approach", In: K. Heine, K. Rheidt, F. Henze (Eds.) *Von Handaufmass bis High Tech III. 3D in der historischen Bauforschung, Mainz am Rhein*, 75-81.
- MERİÇ 1982: R. Meriç, *Metropolis in Ionien, Ergebnisse einer Survey-Unternehmung in den Jahren 1972-1975*, Verlag Anton Hain, Königstein.
- MERİÇ 2021: Z. A. Meriç, "Metropolis Buluntuları Işığında Bizans ile Beylikler Arasındaki Etkileşim", In: İ. Akkaş ve M. Karakoç (Eds.) *Anadolu'da Etnoarkeoloji Araştırmaları (Prehistorik Dönemlerden Günümüze Kadar)*, Doruk Yayınları, İstanbul.
- ÖZ 2006: A. K. Öz, *Antik Dönem Meclis Binalarının Metropolis Örneğinde Araştırılması ve Korunması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- ÖZDİLEK 2012: B. Özdilek, *Lykia'da Gün Yüzüne Yeni Çıkartılan Rhodiapolis Tiyatrosu*, 4. Boyut Tanıtım Tasarım Matbaacılık Ltd. Şti., Muğla.
- ÖZTÜRK 2017: A. Öztürk, "Das Theater in der römischen Kaiserzeit; Kaiserzeitliche Theaterfassaden", In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 442-447.
- PLATTNER 2010: G. A. Plattner, "Architekturdekoration", In: F. Krinzinger (Ed.) *Das Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohninheit 1 und 2. Baubefund, Ausstattung, Funde, Reihe: Forschungen in Ephesos, Band: VIII/8*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien: 510-519.
- PLATTNER 2010: G. A. Plattner, "Architekturdekoration", In: Friedrich Krinzinger (Ed.) *Das Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohninheit 1 und 2. Baubefund, Ausstattung, Funde Reihe: Forschungen in Ephesos, Band: VIII/8*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 510-524.
- POWELL 2013: L. Powell, *Germanicus: The Magnificent Life and Mysterious Death of Rome's Most Popular General*, Pen & Sword Books, South Yorkshire, Böl. 5.
- SEAR 2006: F. Sear, *Roman Theatres, An Architectural Study*, In: J. Bennet, J. Boardman, J.J. Coulton, D. Kurtz, R.R.R. Smith, M. Steinby (Eds.), *Oxford Monographs on Classical Archaeology*, Oxford University Press, Oxford / New York.

- STYHLER-AYDIN 2017: G. Styhler-Aydın, “Imperial Era Cavea”, In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) Çev. C. Leisser, *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, Vienna, 489-506.
- THÜR 2005: H. Thür, *Die Wohneinheit 4: Baubefund, Ausstattung, Funde, Forschungen in Ephesos, Band: VIII/6*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- VARKIVANÇ 2008: B. Varkıvanç, “Antik Dönemde Çok Kanatlı Kapılar”, *Anadolu/Anatolia*, III.-IV. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Ek Dizi No. 2, Ankara, 323-339.
- Vitr.: *Ten Books on Architecture*, Çev. M. M. Morgan, Harvard University Press, Cambridge, 1914.

Makale Gönderim Tarihi: 29.03.2022

Makale Kabul Tarihi: 05.04.2022

BURAK ARSLAN

Orcid ID: 0000-0001-5493-6232

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı,

İzmir/TURKEY.

burak.arslan@ege.edu.tr

SERDAR AYBEK

Orcid ID: 0000-0002-5408-2721

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi ,Arkeoloji Bölümü,

Manisa/TURKEY.

serdar.aybek@cbu.edu.tr

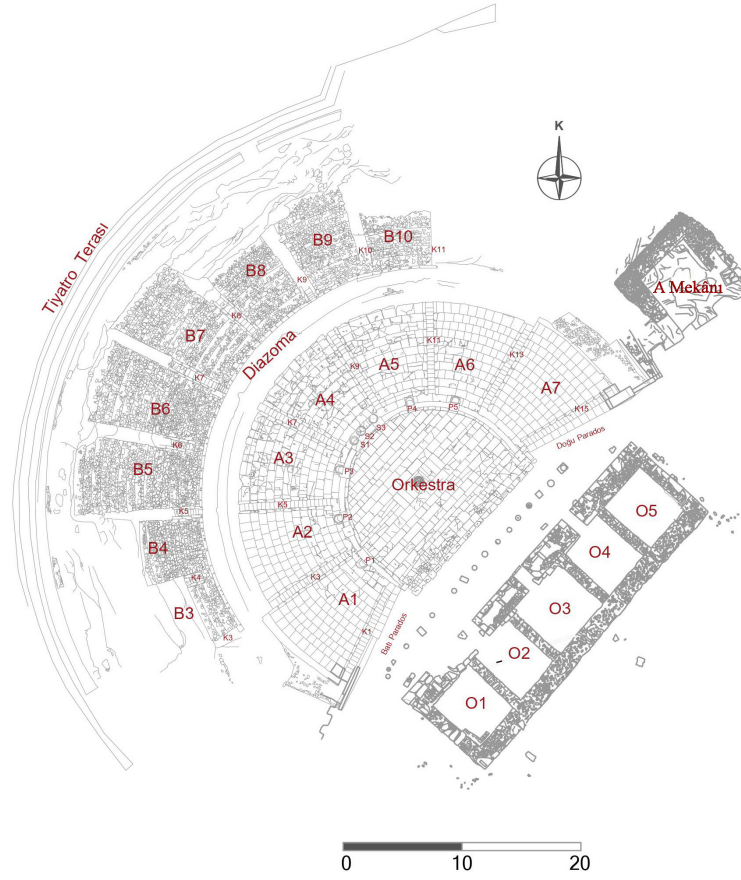

Fig. 3. Tiyatro Planı

Fig. 4. Tiyatro Hava Fotoğrafi

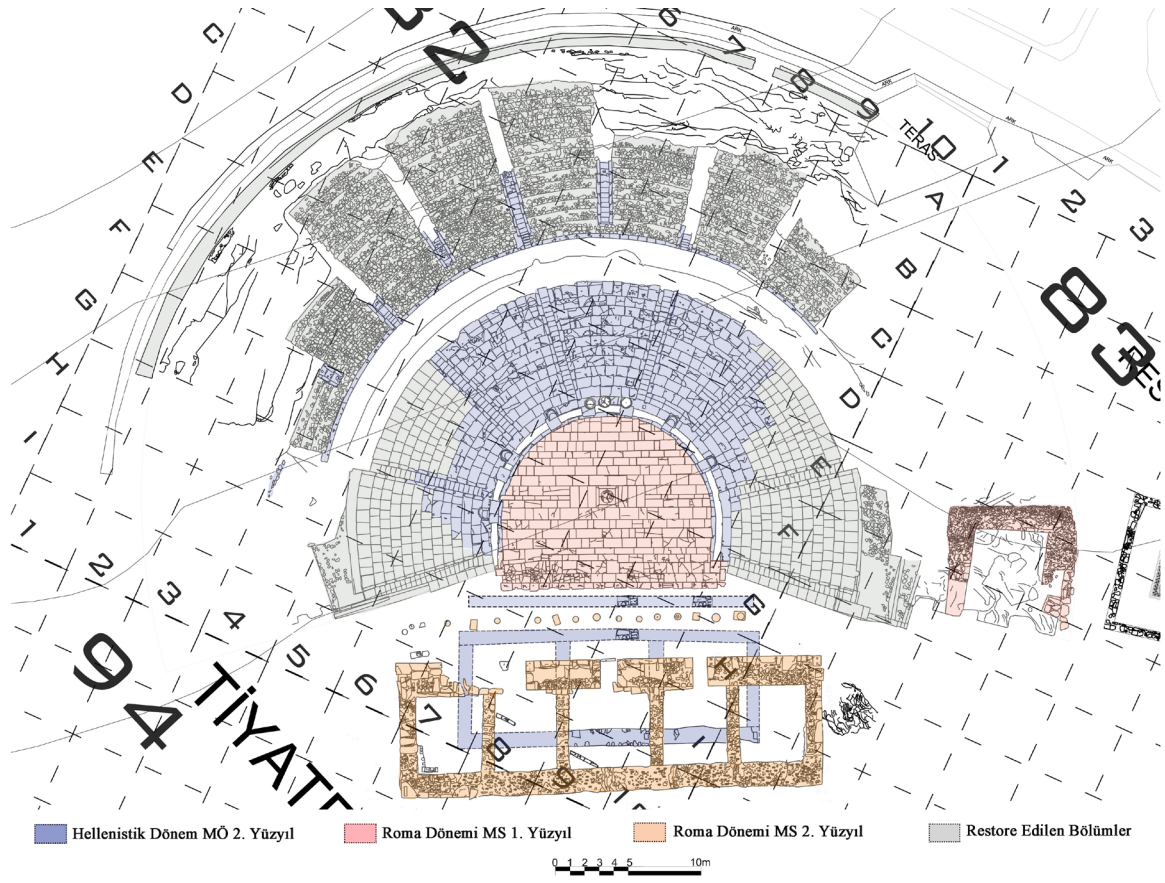

Fig. 5. Tiyatro Kronolojik Plan Şeması

Fig. 6. Proskenion Temel Duvarları

Fig. 7. Skene Doğu Yan Cephe Duvarı ve Spolia Bloklar

Fig. 8. Skene Ön Cephe Duvarı ve Spolia Profilli Konsol Blokları

Fig. 9. Proskenion Ara Sütunlar ve Spolia Sütun Tamburları

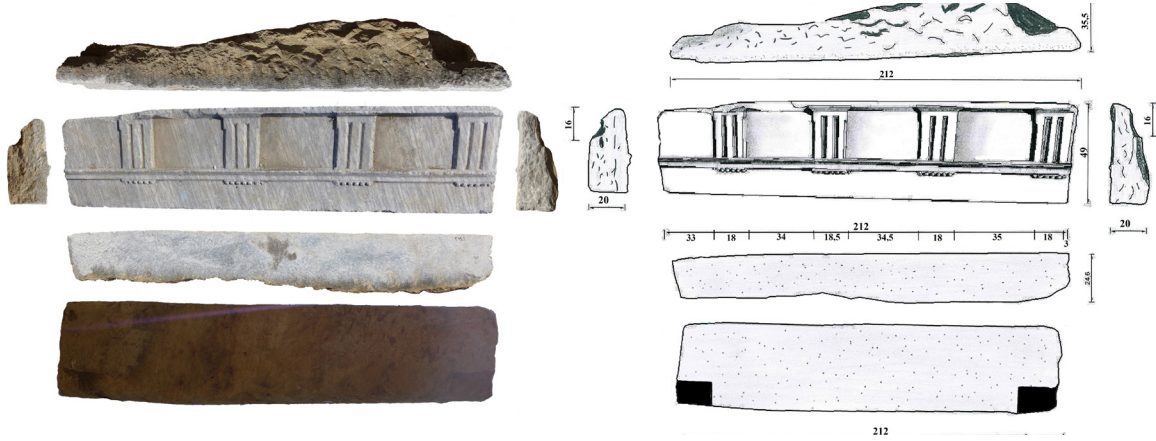

Fig. 10. Triglif-Metop Bloğu

Fig. 11. Orkestra Levhaları Arasındaki Spolia Geison-Sima Bloğu

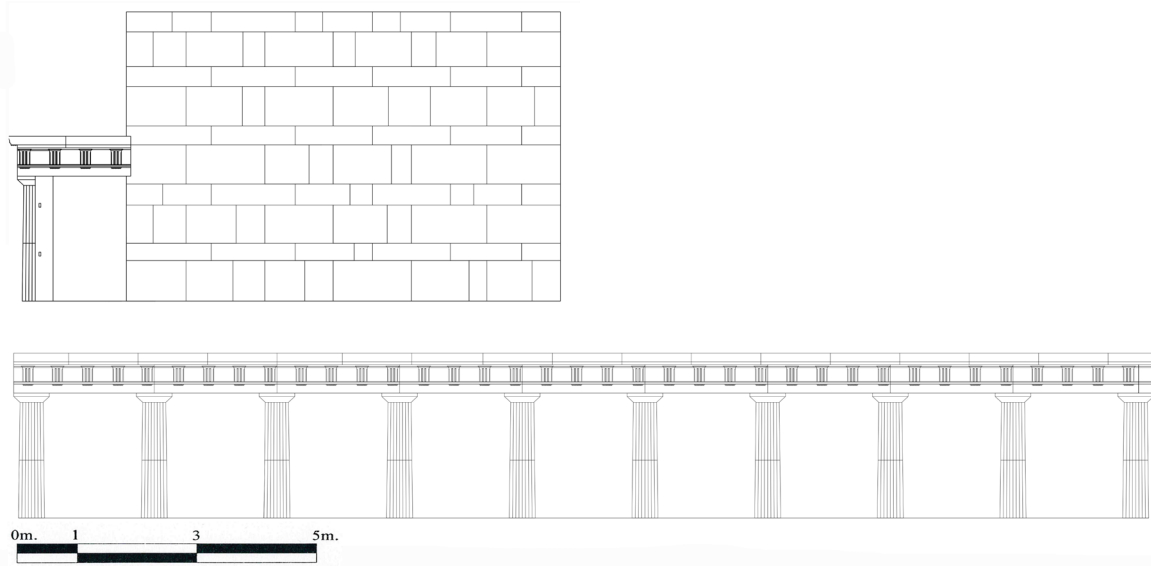

Fig. 12. Hellenistik Dönem Sahne Binası Rekonstrüksiyon Çizimi

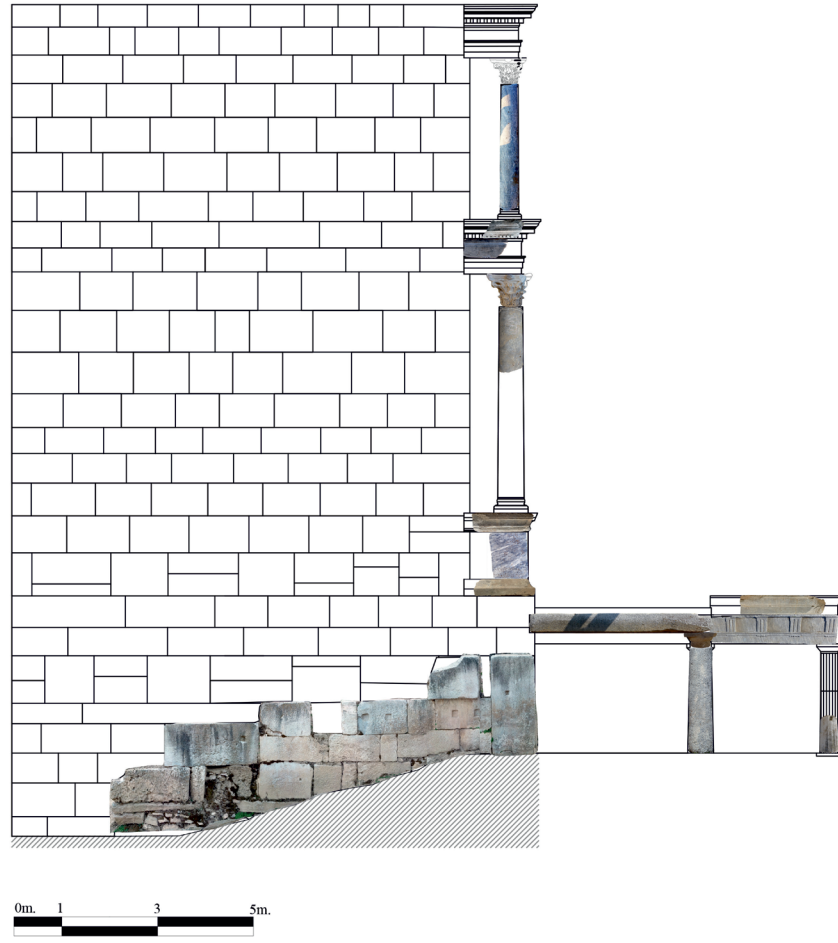

Fig. 13. Roma Dönemi Sahne Binası Yan Cephe Rekonstrüksiyon Çizimi

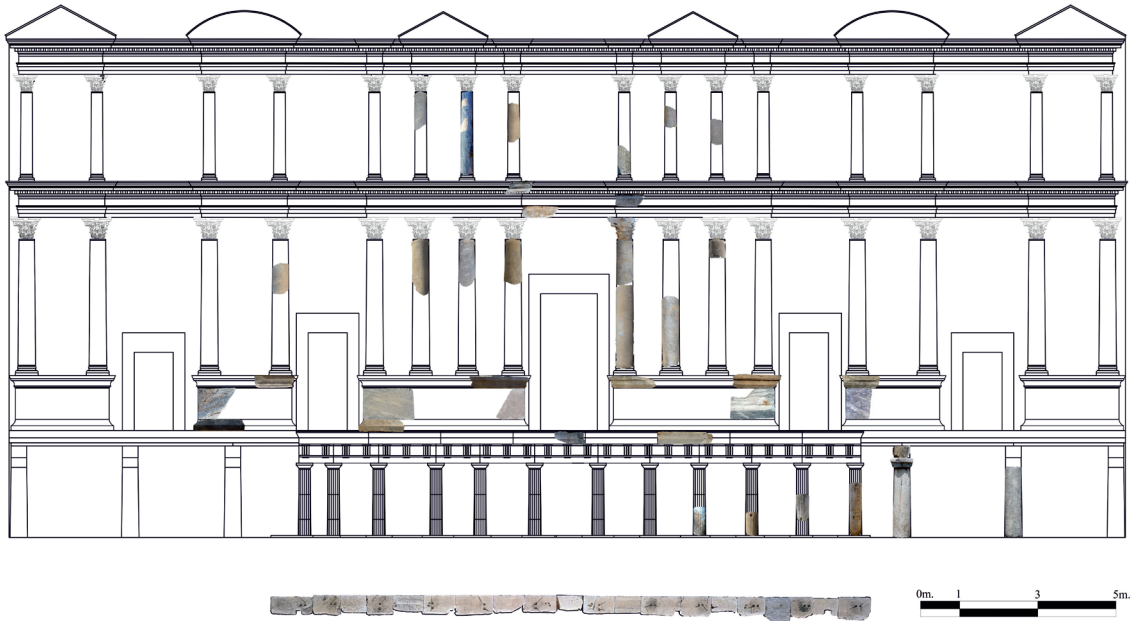

Fig. 14. Roma Dönemi Sahne Binası Ön Cephe Rekonstrüksiyon Çizimi

Fig. 15. Proskenion Ön Cephe Sütunları

Fig. 16. Proskenion Geison-Sima Bloğu

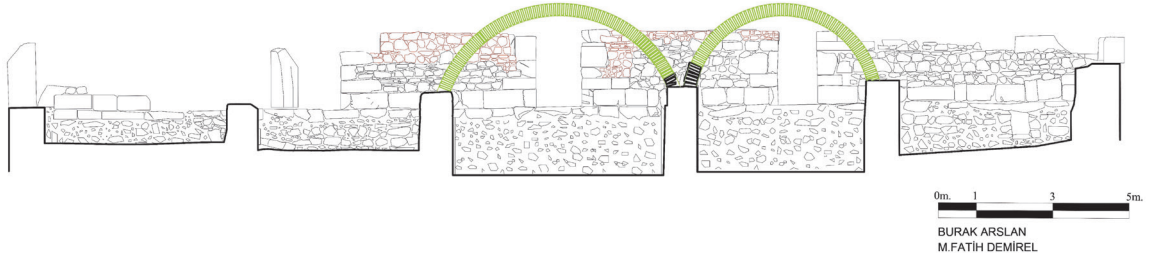

Fig. 17. Skene Odaları Kesiti ve Tuğla Tonzların Tamamlaması

Fig. 18. Oda 3 Duvarları ve Tuğla Tonz Kalıntısı

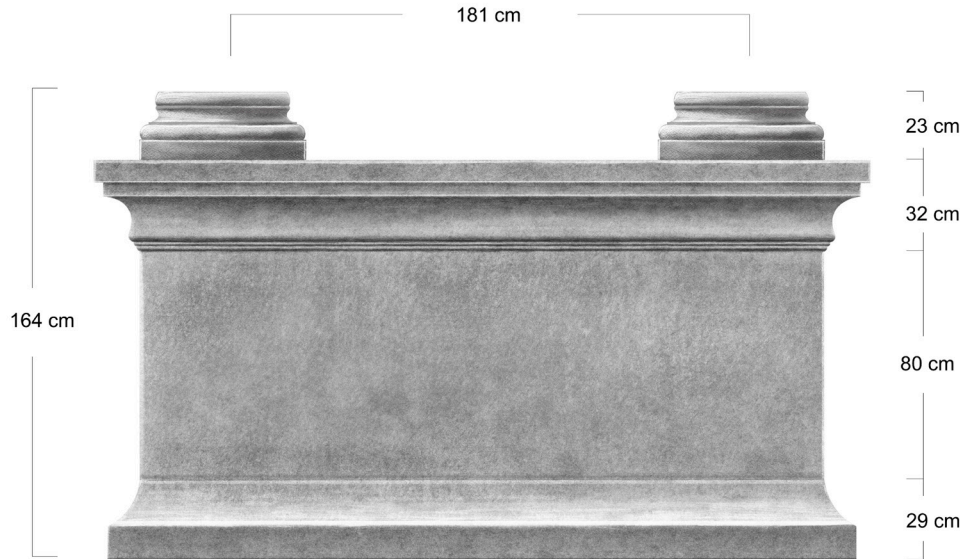

Fig. 19. Scaenae Frons Podyum Çizimi, Çizim: T. Özgür

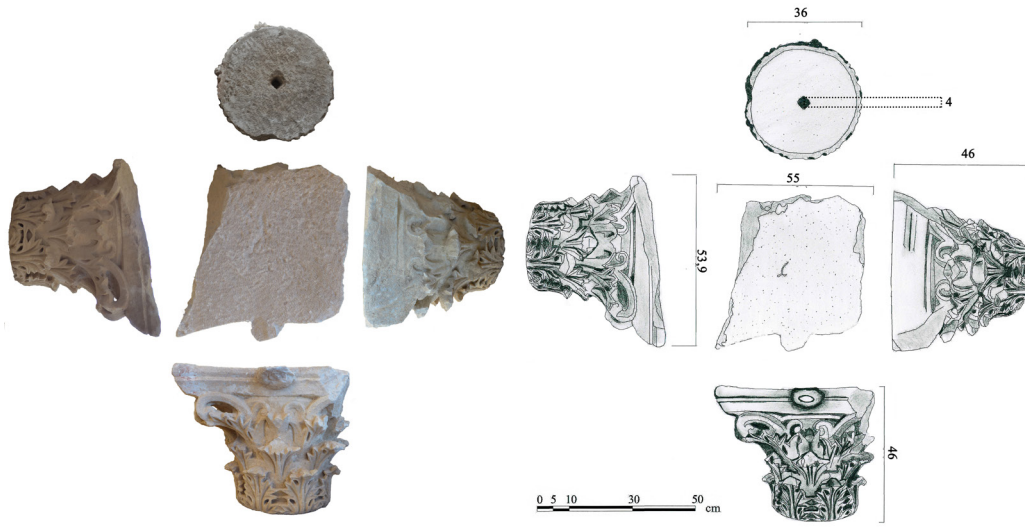

Fig. 20. Scaenae Frons'un Birinci Kat Korinth Sütun Başlığı

Fig. 21. Scaenae Frons Birinci Kat Sütunları